

Nietzscheova ideja obrazovanja

Tokić, Zvonimir

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:032861>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-17**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Diplomski studij filozofije i engleskog jezika i književnosti

Zvonimir Tokić
Nietzscheova ideja obrazovanja
Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Željko Senković
Osijek, 2023.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek filozofije
Diplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Zvonimir Tokić
Nietzscheova ideja obrazovanja

Diplomski rad
Humanističke znanosti, filozofija, filozofija odgoja

Mentor: prof. dr. sc. Željko Senković
Osijek, 2023.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnoga, odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku 12.9.2013.

Zvezdana Ibić 0122230319

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Friedrich Nietzsche (1844–1900) bio je njemački filozof, jedan od najvećih mislilaca u povijesti čovječanstva. Nietzsche je svojom filozofijom iznova svaku generaciju inspirirao idejama o prevrednovanju vrijednosti, uzdizanju nadčovjeka, ali i kritikama upućenim moralu, znanosti i religiji. Ideja obrazovanja je jedna od tih. Polazeći od analize modernog čovjeka i uzroka njegovog nepovoljnog položaja, Nietzsche je u djelima O budućnosti naših obrazovnih ustanova i Schopenhauer kao odgajatelj izložio svoju kritiku modernog obrazovanja i predstavio vlastitu ideju obrazovanja. Pokazujući nevolje modernog obrazovanja koje se našlo u zagrljaju znanosti, historije i tradicije, Nietzsche je u mnogo navrata proglašen prorokom jer su se njegove procjene dekadencije čovjeka obistinile u suvremenom obrazovanju. Nietzscheov književni i filozofski stil neupitno je određen Weimarskim klasicizmom gdje su Goethe i Schiller svojim idejama snažno utjecali na mladog Nietzschea. Inspiriran antikom, tj. predsokratovcima, Nietzsche pokušava obnoviti klasično obrazovanje koje je danas u potpunosti zatomljeno. Vraćajući se idealima iz antike, Nietzsche je htio podsjetiti modernog čovjeka na istinski zadatak njegove kulture i obrazovanja; a to je stvaranje genija, što je u totalnoj suprotnosti s današnjim ciljem obrazovanja; stvaranje učenjaka koji je u što kraćem vremenu sposoban stjecati novac i imetak tj. biti kurentan.

Ključne riječi: Friedrich Nietzsche, obrazovanje, filozofija odgoja, odgoj, genij, sveučilište, gimnazija,

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Weimarski klasicizam	4
2.1. Harmonija	6
2.2. Antika	7
2.3. Umjetnost.....	8
2.4. Genij i odgoj	10
3. Uzroci nevolja modrenog doba	10
3.1. Sokrat.....	11
3.2. Obezvrijeđivanje vrijednosti.....	13
3.3. Znanost, država i historija	14
4. Ideja obrazovanja	19
4.1. Moderne obrazovne ustanove	20
4.1.1. Put današnjeg obrazovanja.....	20
4.1.2. Dvojaka nedaća današnjeg obrazovanja	22
4.1.3. Nestanak uzora.....	23
4.1.4. Učenjak	24
4.1.5. »Sveučilište kao ustanova samostalnih i akademski slobodnih studenata«.....	25
4.2. Genij kao cilj obrazovanja	27
4.3. Gimnazija i sveučilište.....	30
4.3.1. Od stege i autoriteta do čuvstva »gađenja«.....	30
4.3.2. Učenost i obrazovanje.....	32
4.3.3. Gimnazija i nesuvremenost.....	33
4.3.4. Sveučilište i sloboda.....	34
4.4. Filozof-odgajatelj.....	36
5. Zaključak.....	40

6. Literatura 42

1. Uvod

Friedrich Nietzsche svojom je filozofijom dao primjer za ono što je po njemu bio, ali i danas još uvijek jest glavni zadatak filozofa: preispitati sve moralne predrasude suvremenog doba.¹ Nietzsche je od filozofa zahtijevao da budu nesuvremeni, u takvom smislu gdje bi oni postali razaratelji dosadašnjih vrijednosti i utemeljitelji novih vrijednosti koje bi vodile čovjeka do nadčovjeka. Takav Nietzsche pokazuje nam se kao nositelj jedne »iracionalne buntovničke zamisli«. Nietzsche daje kritiku dotadašnje filozofije i suvremenog svijeta, razarajući uvriježenu tradiciju, nikada se nije upustio u postavljanje nove, tu je zadaću prepustio novim filozofima tj. odgajateljima.² No, kako bi se to prevrednovanje vrijednosti i ostvarilo, upozorava Nietzsche da bi prvo trebali krenuti od obrazovanja; kako bi tako uspjeli stvoriti i organizirati zaštićeno okruženje u kojem je rođenje i ostvarenje takvih filozofa-zakonodavaca, filozofa-nalogodavaca, filozofa-slobodoumnika i filozofa-vođa stvarno moguće.³ Mnoge nedaće suvremenog doba, Nietzsche je prepoznao, »očistio« ih od predrasuda i nama na svoj svojstven način prezentirao te zbog toga ostaje jedan od najaktualnijih mislilaca u povijesti čovječanstva.⁴ Pogledamo li s druge strane našu svakodnevicu uvidjet ćemo da je ona neizmjereno prožeta znanstvenim stilom. Dokazi za to su svuda oko nas. Možda i najbanalniji primjer popularnosti znanstvenog stila, ali ne i najbezazleniji jest uspješnost koju su imale i imaju humoristične serije poput *The Big Bang Theory* i *Rick and Morty*, u kojima su glavni junaci upravo znanstvenici. Dakle znanstveni stil se već duboko utemeljio u svakodnevnom životu i pop kulturi. Ne toliko banalni primjeri se mogu prepoznati u genetskoj modifikaciji, kloniranju i drugim fenomenima znanstvenog napretka. U ovakvim ozbiljnim i nesigurnim fenomenima, ostaju lebdjeti neka pitanja koja se moraju postaviti: koliko je čovjeku potrebno genetsko modificiranje? Postoji li uopće potreba za kloniranjem? Je li napredak svjetskog procesa ujedno i napredak čovjeka? I druga pitanja koja spadaju pod »nesuvremeni kritički stav« koji je Nietzsche htio pobuditi u nama. Upravo se ovdje iz ovog drijemeža svakodnevice moramo probuditi i zamijetiti kako i u kolikoj mjeri smo određeni znanstvenim stilom i što to za nas znači. Koliko uopće dolikuje pitati se o integritetu obrazovanja u ovome dobu, kada su znanstveni podvizi učinili čovjeka

¹ Safranski. Rüdiger 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, Sandorf, Zagreb (Biblioteka Predikat), 2021, str. 28.

² Danko Grlić, 1988. *Friedrich Nietzsche* (Odabrana djela u četiri knjige, #2), NAPRIJED (Zagreb), NOLIT (Beograd), ZRINSKI TIZ, Čakovec, 1988, str. 64.

³ Friedrich Nietzsche, 2002. *S onu stranu dobra i zla: Predigra filozofiji budućnosti*, prevela: Dubravka Kozina; redakcija prijevoda i pogovor Damir Barbarić, AGM, Zagreb, (Biblioteka Meta) 2002. str. 135.

⁴ Nietzsche paradoksalan, provokativan, polemički i nihilistički. 35, Nietzsche kao prorok 173

ovoliko »moćnim« nad prirodom. Martha C. Nussbaum smatra kako je to jedno od temeljnih pitanja modernog svijeta kako za opstojnost svijeta, tako i za opstojnost čovječanstva. Upozorava Nussbaum kako upravo u današnjem srljanju ka profitabilnosti na globalnom tržištu, dolazi do zanemarivanja, ali i uništavanja vrijednosti koje su dragocjene za našu civilizaciju.⁵ Damir Barbarić na kraju svog predavanja *Što je obrazovanje?*, također govori nam da »bez iskrene ili hinjene rezignacije, ali i bez plašljiva samozavaravanja« napokon odgovorimo koliko je uopće ovo naše današnje obrazovanje, istinsko obrazovanje?⁶ U pomoć nam također može priskočiti naslov jednog predgovora *Univerzitet kao znanstvena ustanova ili čovjek kao znanstveno robovanje*. Dakle s tim naslovom je Branko Despot također htio ukazati na problem koji se već dugo neopaženo kreće među nama. Taj problem vuče svoje korijenje od same biti znanosti i nezavidnog položaja modernog čovjeka koji je slikovito rečeno »izgubio kompas«, tj. svoju istinu je poistovjetio s onom znanstvenom istinom. »Kaže se: znanost oslobađa. Ono što znanost zapravo hoće jest oslobođenje svih mogućih bića od neznanstvenosti u njihovu bitku i njihov obrat u čista bića znanosti, kojima njihov istinski bitak mora imati znanstveni karakter.«⁷ Gdje se mogu vidjeti najevidentniji primjeri posrnuća ili uzdizanja čovjeka? Upravo u njegovom obrazovanju, da li je čovjek spreman obrazovati naraštaje za nešto što će nadići i prevladati prošle naraštaje ili je krhak i slab te će se podvrgnuti vladajućoj dogmi i tu stagnirati možda i propasti:

»Prošla su stoljeća, u kojima se samo po sebi razumjelo, da se pod obrazovnim mislilo učenjaka i samo učenjaka; iz iskustva našeg vremena teško bi se našlo povoda za tako naivno izjednačenje. Jer sada je izrabljivanje čovjeka u korist znanosti pretpostavka koja se bez sustezanja posvuda prihvaća: tko se još pita, koja bi mogla biti vrijednost znanosti, koja tako vampirski troši svoja stvorenja.«⁸

Nadalje, nedaća modernog čovjeka je višestruka, uz divljanje znanosti i njezinog napretka, mora se on boriti i hrvati sa svojom prošlošću jer je neupitno određen njome, a to je vrhunski znao pokazati Nietzsche u svojim analizama historijskog obrazovanja. Upozorava Nietzsche na nastanak »Europskog mješanca«, imajući na umu trend današnjice gdje se setovi morala, dogmi, umjetničkih ukusa i religija konstantno izmjenjuju na tom »mješancu«, gdje on zapravo lutajući od jednog kostima do drugog prisvaja i stavlja na sebe, a tijekom tog procesa

⁵ Martha C. Nussbaum, 2012. *Ne profitu: Zašto demokracija treba humanistiku*, AGM, Zagreb (Biblioteka META), 2012. str. 22.

⁶ Damir Barbarić, 2010. »Što je obrazovanje?«, Tekst izlaganja na simpoziju: *Što je obrazovanje danas i komu je ono potrebno?*, u: Iz radionice duha, Matica hrvatska Zagreb, 5-6. ožujka 2010. str. 29.

⁷ Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, u: *Ideja univerziteta / I. Kant, F.W. J. Schelling, F. Nietzsche*; izabrao, preveo i predgovor napisao Branko Despot. – Zagreb; Globus, 1991. (Biblioteka Episteme); predgovor Branko Despot, str. 11.

⁸ Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, str. 268.

upravo gubeći sebe i svoj izričaj i svoj stil.⁹ Uz to čovjek mora biti svjestan i obezvrjeđivanja vrijednosti koje se dogodilo slijedom događaja: od Sokratovog prijelaza s tragičnog i osjetilnog na ono razumno i logičko, do uzdizanja Judeje nad rimskom vlašću i pobjedom robovskog čovjeka nad otmjenim čovjekom¹⁰. I konačno problem današnjih obrazovnih ustanova, koje Nietzsche temeljito kritizira te ih smatra ustanovama koje su u službi velikih ideologija modernog doba i služe radi »uzgoja« učenjaka kako bi što brže bili sposobni kako za tržište rada tako i za službu državi.¹¹ Dominaciju tržišta prepoznaje i Ozren Žunec, koji upravo u jednu od pet najkorjenitijih promjena u obrazovanju primjećuje upravo neprestano inzistiranje na kompetitivnost i izloženost tržištu. Tržište kao jedino mjerilo vrednovanja institucija i pojedinaca.¹² Stoga je imajući na umu sve ove nedaće suvremenog čovjeka, upravo od krucijalne važnosti ne previdjeti pojam obrazovanja u filozofiji Friedricha Nietzschea. Cilj ovog diplomskog rada jest pokazati Nietzscheovu ideju obrazovanja, kako je važno razmatrati probleme i zadaće koje je Nietzsche prezentirao u svom cijelom opusu, upravo kroz prizmu njegove ideje obrazovanja. Pedagošku važnost koju donosi Nietzsche sa svojom mišlju primjećuje i Vanja Sutlić koji govori da niti jedan drugi mislilac (pa ni Kant ni Hegel; koji su »daleko« od pojedinca svojim razmatranjima o bitku, biti, postulatima, itd.) nije ni približno toliko egzemplaran kao Nietzsche jer ne postoji niti jedan stav koji bi mogli kod Nietzschea interpretirati, a da prvotno ne stavljamo i sami sebe ne dovodimo u pitanje.¹³ Od početka svog stvaralačko-intelektualnog života koji je prve plodove dao još s trinaest godina¹⁴, Nietzsche je znao da je njegov život egzemplaran te da bi svoje misli i razmatranja trebao zapisati i podijeliti s drugima. »U razdoblju od 1858. do 1868. godine, kad je pohađao školu i studirao, napisao je devet autobiografskih skica, a gotovo svaka od njih prerasta u odgojni roman (Buildungsroman) prema obrascu: kako sam postao to što jesam«.¹⁵ Dakle već od rane dobi Nietzsche je znao kako će u budućnosti biti predodređen za »velike« stvari. »Nietzscheu se njegov život činio previše egzemplarnim. Nietzsche inzistira na samoopažanju, na proučavanju sebe i svojih težnji, pobuda i misli. Tako Nietzsche stilizira sebe kao atleta budnosti i duhovne prisebnosti«.¹⁶ Nietzscheov smisao za samoopažanje se također rano probudio iz čega se rodio kasnije cijeli

⁹ Friedrich Nietzsche, 2002. *S onu stranu dobra i zla*, str.169.

¹⁰ Friedrich Nietzsche, 2004. *Uz genealogiju morala*, prijevod: Mario Kopic, redaktura prijevoda i pogovor: Damir Barbarić, AGM, Zagreb, 2004 (Biblioteka Meta), str. 52.

¹¹ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, Sandorf, Zagreb (Biblioteka Predikat), 2021, str. 106.

¹² Ozren Žunec, »Sveučilište i cjelina događanja«, u *Čemu obrazovanje: razmatranje o budućnosti sveučilišta*, priredio: Damir Barbarić, Matica Hrvatska, 2011, str. 68.

¹³ Vanja Sutlić, 2022. *Predavanja o Nietzscheu*, Matica hrvatska, Zagreb, 2022, str. 84.

¹⁴ Friedrich Nietzsche, 2004. *Uz genealogiju morala*, str. 10.

¹⁵ Isto, str. 19.

¹⁶ Isto, str. 20.

njegov filozofski rad, sve ideje upravo je prvo na sebi iskušao, živio ih i onda odbacio pa ih opet iznova prigrlio, sve kako bi nama postavio primjer za naše djelovanje i promišljanje te nam naše lažno skeptične »žmirkave« oči širom otvorio. Kako bi se bolje upoznali s nesretnom sudbinom modernog čovjeka i njegova obrazovanja, kao miljokaz će nam biti »dionizijska mudrost« Friedricha Nietzschea.

2. Weimarski klasicizam

Kako bi istinski prepoznali strast iz koje je Friedrich Nietzsche crpio svoje nadahnuće, moramo se prvo upoznati s Weimarskim klasicizmom i njegovim utjecajem na Nietzschea. Zašto baš Weimarski klasicizam? Upravo stoga što su u tom pokretu Schiller i Goethe (rijetko u kojem djelu Nietzschea se ne spominju barem jednom Schiller i Goethe) svoje ideje najsvjetlije prezentirali. Weimarski klasicizam bio je kulturni i intelektualni pokret koji se pojavio u kasnom 18. stoljeću u Weimaru, u Njemačkoj. Bila je to značajna faza u njemačkoj književnosti, filozofiji i umjetnosti. Ključne figure Weimarskog klasicizma su bile Johann Wolfgang von Goethe, Friedrich Schiller i Johann Gottfried Herder. Ovi pisci i mislioci odigrali su središnju ulogu u oblikovanju pokreta. Weimarski klasicizam crpio je inspiraciju iz starogrčke i rimske književnosti i filozofije, posebno iz djela Platona i Aristotela. Pokret je naglašavao razum, sklad i povratak klasičnim idealima. U djelima ovog razdoblja često se istražuju teme individualizma, etike i ljudskog stanja. Filozofi poput Johanna Gottlieba Fichtea i Friedricha Schellinga također su pridonijeli Weimarskom klasicizmu unapređujući filozofske ideje koje su nadopunjavale književne i umjetničke ciljeve pokreta. Istraživali su teme vezane uz ljudsku slobodu, moral i odnos pojedinca i društva.¹⁷ Weimarski klasicizam promovirao je smisao za klasičnu estetiku u umjetnosti. To je uključivalo naglasak na jasnoći, proporciji i ravnoteži u književnosti, umjetnosti i arhitekturi.¹⁸ Prijateljstvo između Goethea i Schillera često se ističe kao središnji element Weimarskog klasicizma. Njihova suradnja i razmjena ideja bili su ključni u oblikovanju filozofije i književnosti pokreta. Upravo je Friedrich Nietzsche svoje uzore našao u liku i djelu Goethea i Schillera. Pokušao je kroz svoju filozofiju oživiti ideale koji su po njegovom mišljenju zamrli i zaboravljeni. Imao je i razloga za to jer je prepoznao nagrizajuću dekadenciju u modernom društvu oko nas. »Za Nietzschea dekadencija

¹⁷ Johann Peter Eckermann, 2006. *Razgovori s Goetheom posljednjih godina njegova života*, s njemačkog prevela: Daniela Tkalec, Scarabeus naklada, Zagreb, (Biblioteka Imago) 2006. str. 159.

¹⁸ klasicizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31755>>.

je: '... oblik psihološkog, moralnog ili estetičkog samozavaravanja, pa slabost što otud proishodi postaje zadatak'«. ¹⁹ Nietzsche je spas vidio u našoj odluci da svoj pogled usmjerimo prema »gore«, prema velikanima kao što su bili Goethe, Schiller i drugi koji su radili i stvarali unutar tog klasicističkog pokreta, kako bi na temelju njihovih uvida i znanja mogli uzdići sami sebe. *Razgovori s Goetheom: Posljednjih godina njegovog života* je knjiga koju je napisao Johann Peter Eckermann, zapisujući svoje razgovore s Goetheom. U ovoj knjizi mogu se naći mnogi zanimljivi osvrti i pogledi Goethea na život, umjetnost i znanost. Prema riječima Friedricha Nietzschea: »Goetheovi razgovori s Eckermannom najbolja je njemačka knjiga koja je ikada napisana.« ²⁰ Samim tim možemo zaključiti koliko je značajan bio utjecaj Weimarskog klasicizma i njegovog najznačajnijeg pripadnika Goethea na Nietzschea. Na razgovore i druženja kod Goethea u Weimar, kako to saznajemo od Eckermanna, dolazili su između ostalog pruski državni ministar Wilhelm von Humboldt ²¹ kao i njegov mlađi brat Alexander von Humboldt ²² te Friedrich August Wolf, svi oni i njihova djela snažno su utjecali na formiranje Nietzscheove filozofije. ²³ Eckermann je zabilježio u svojoj knjizi oduševljenje kada je prvi put krenuo čitati Goetheova djela i općenito djela koja su tada bila inspirirana Weimarskim klasicizmom. »Bilo mi je kao da se tek počinjem buditi i dolaziti k svijesti; činilo mi se kao da se u tim pjesmama pred mojim očima zrcali moja vlastita, meni dotada nepoznata duša«. ²⁴ Sada možemo lako zaključiti kako je sličan, ako ne i isti utjecaj imao Goethe (zajedno s svojim suvremenicima) na Nietzschea. Nietzsche je »svojevrсна nužnost nove situacije«, tako o njemu govori Danko Grlić koji također spominje da se Nietzsche sa svojim kritikama i razaranjima do sada uvriježenih stavova o razumu, moralu, religiji, vjeri i bogu potpuno uklapa u epohu njegova stoljeća. Dakle, Nietzsche nije pojedinačni slučaj nego je on također dio misli, nastavak duha. ²⁵ No, zasigurno moramo se zapitati što je to toliko zaokupilo i fasciniralo Nietzschea u djelu i liku Goethea i cijelog Weimarskog klasicizma?

¹⁹ Vladimir Jelkić, 2000. *Nietzsche: Povratak vlastitosti*; Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, (Biblioteka Filozofska istraživanja), 2000. str. 40.

²⁰ Johann Peter Eckermann, 2006. *Razgovori s Goetheom posljednjih godina njegova života*. str. 1.

²¹ Isto, str. 65.

²² Isto, str. 186.

²³ Isto, str. 110.

²⁴ Isto, str. 20.

²⁵ Danko Grlić, 1988. *Friedrich Nietzsche*, str. 72.

2.1. Harmonija

Iz rasprava između Schillera i Goethea uvijek je proizlazilo jedno temeljno pitanje: »Koje stanje duševnih snaga u čovjeku u najboljem smislu riječi odgovara postojanju dostojnom čovjeka?«.²⁶ Ovakvo pitanje i njemu slična, Nietzsche je smatrao kao temeljna pitanja koja si čovjek mora postaviti. Ovo pitanja treba biti nit vodilja čovjekovog života. Poznato je kako su i predsokratovci utjecali na Nietzschea te ih je smatrao istinskim filozofima, stoga nije iznenađujuće kada Nietzsche smatra Anaksimandra misliocem koji je postavljao prava pitanja i bavio se »velikim stvarima« kao i Goethe i Schiller: »Čega je vaš opstanak vrijedan? I ako ničemu nije vrijedan, čemu ste vi ovdje? Vašom krivicom primjećujem, boravite vi u ovoj egzistenciji. Smrću ćete je morati platiti.«.²⁷ Težiti za skladom i harmoničnosti, tj. ono što se izričito pokušava ostvariti jest sklad pojedinca i svijeta, harmonija između čovjeka i prirode, te uravnoteženost čovjekove intelektualne opstojnosti, duhovne zadanosti, povijesne određenosti i društvene uvjetovanosti. Pojavljuje se prosvjetiteljska vjera u čovjeka, da će on uspjeti uz sve nedaće »spoznati sebe sama i otvoriti si put k idealima i – prije svega – humanosti.«.²⁸ Upravo zato što je čovjek toliko »raskomadano« biće između čulnog i razumskog nagona, on biva u konstantnoj napasti da jedan od nagona potpuno nadjača drugi i tako naruši prijeko potrebnu ravnotežu u čovjeku. Schiller i Goethe su upravo u toj ravnoteži čulnog i razumskog vidjeli čovjekov potencijal za slobodnu ličnost.²⁹ Ove ideje Goethe slikovito prikazuje u svom djelu *Bajka o zelenoj zmiji i lijepoj Ljiljani*. Mnoge slike iz ove bajke možemo prepoznati i u Nietzscheovim djelima, kao na primjer rijeka koja dijeli čulni i nadčulni svijet, što se također spominje i u Zaratuštri. »Što je *veliko* na čovjeku jest to što je on most, a ne svrha: što se može ljubiti na čovjeku jest to što je on prijelaz i silazak.«.³⁰ Nietzsche je vrlo vjerojatno inspiriran ovakvim djelima, formirao i svoj književni i filozofski stil u kojem vrlo rado koristi mnogo prisudoba i slikovitih prikaza kako bi prenio svoje zamisli čitatelju.

²⁶ Johann Wolfgang von Goethe, 1999. *Bajka o zelenoj zmiji i lijepoj Ljiljani*, s njemačkog prevela: Daniela Tkalec, Naklada: Moderna vremena, Zagreb, (Biblioteka Jednorog) 1999. str. 75.

²⁷ Friedrich Nietzsche, 2001. *Filozofija u tragičkom dobu Grka*, str. 27.

²⁸ Johann Wolfgang von Goethe, 1999. *Bajka o zelenoj zmiji i lijepoj Ljiljani*, str. 8.

²⁹ Isto, str. 76.

³⁰ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, str. 23.

2.2. Antika

Antika kao miljokaz: »Unutrašnjost kuće ugodno me se dojmila: bez imalo blještavila sve je u njoj bilo plemenito i jednostavno; razni odljevi antičkih kipova na stubištu bili su znak Goetheove naklonosti likovnoj umjetnosti i grčkoj antici«. ³¹ Ovako je Eckermann opisao svoj prvi posjet i prvi trenutak u Goetheovoj kući u Weimaru. Goethe je vidljivo bio oduševljen klasičnom umjetnošću Grčke i Rima nakon svog puta u Italiju 1786. te je do kraja svog života ostao fasciniran njome kao i drugi pripadnici klasicizma i romantike koji su svoje ideale i uzore upravo pronašli u Antici kao i Nietzsche koji je u predsokratovcima vidio najveću inspiraciju. »[...] u svojoj romantičkoj kritici Nietzsche je prizivao klasičnu antiku u pomoć. Težnja je bila [...] da se vremenu koje je gazilo individualnosti velegradskom nivelacijom i kultom bezlične robe suprotstavi vrijeme harmoničnog rasta individua, da se vremenu 'otuđenja' suprotstavi vrijeme u kojem je čovjek jasno spoznao sebe i svoje ciljeve«. ³²

Nietzsche je Burckhardta smatrao najboljim poznavateljem Grka u njegovo doba, isto tako vrlo je cijenio i poštovao Burckhardta. ³³ Dakle, stoga nas ni ne čudi kada možemo prepoznati sličnosti u nazorima ovih dvaju mislioca. Nietzsche je u Burckhardtovim djelima prepoznao svoj put prema glavnim značajkama i nazorima kako antike tako i renesanse u Italiji. Burckhardtova analiza morala poslužila je Nietzscheu kako bi shvatio modernu nedaću čovjeka upravo u tom području. Burckhardt je pratio konstantni osuđujući ton našeg doba prema prijašnjim vremenima, što možemo primijetiti i kod Nietzschea kada govori o nadmenosti današnjeg doba i njegovoj slijepoj vjeri da je upravo ono superiornije od bilo kojeg doba prije njega. »Što je nekad bila religija danas je znanost, možda se toliko i nismo maknuli od srednjeg vijeka«. ³⁴ Danas se bezuvjetno uzima kao činjenica da smo moralno, intelektualno i tehnološki napredovali u usporedbi s prijašnjim dobima. ³⁵ Određeni animozitet koji Nietzsche ima prema historiji možemo primijetiti i kod Burckhardta, koji poeziju stavlja ispred povijesti. »Poezija više postiže za spoznaju biti čovječanstva«. ³⁶ »Ona (povijest) poeziji najprije može biti zahvalna za spoznaju biti čovječanstva uopće, a zatim za bogata obavještenja o duhu vremena

³¹ Johann Peter Eckermann, 2006. *Razgovori s Goetheom posljednjih godina njegova života*, str. 31.

³² Jacob Burckhardt, 1997. *Kultura renesanse u Italiji*, s njemačkog preveo: Milan Prelog, Izdavačko poduzeće „PROSVJETA“, Zagreb, 1997. Milan Prelog predgovor. str. 1.

³³ Isto.

³⁴ Friedrich Nietzsche, 1999. *O istini i laži u izvanmoralnom smislu*, str. 67.

³⁵ Jacob Burckhardt, 1999. *Razmišljanja o svjetskoj povijesti*, s njemačkog preveo: Vladimir Desnica, Izdavačko poduzeće „PROSVJETA“, Zagreb, 1999. str. 66.

³⁶ Jacob Burckhardt, 1999. *Razmišljanja o svjetskoj povijesti*, str. 71.

i naciji«. ³⁷ Također, Nietzsche spominje Burckhardta te mu i u djelu *O korisnosti i štetnosti historije za život* odaje priznanje za analizu i proučavanje renesansnih ideala u Talijana koji će kasnije ući u Nietzscheovo formiranje ideje obrazovanja (ideali renesanse). ³⁸ Dakle, očigledno je u kojoj je mjeri Nietzsche štovao duh antike i s kojim ga je oduševljenjem prepoznao u analizama Goethea, Schillera, Jacoba Burckhardta i drugih.

Ono što Burckhardt i Nietzsche prepoznaju u nevolji modernog svijeta jest da je stjecatelj bogatstva postala najbitnija djelatnost čovjeka. »Sa uveličavanjem svih poslova sad gledište onih koji stječu postaje sljedeće: s jedne strane, država bi trebala biti samo još omotač i zaštitnik njihovih interesa i njihove vrste inteligencije, koji odsad, što se razumije po sebi, važe kao glavna svrha svijeta«. ³⁹ Oba mislioca prepoznaju opasnost u neutaživoj žeđi mase za spokojem i zaradom. Sva druga pitanja su potpuno nebitna pa čak i ona je li prije monarhija ili republika, važno je samo tko će stjecanje zaštititi i podržavati. ⁴⁰ Upravo ovome se suprotstavlja antički način života pogotovo u vrijeme predsokratovaca. S antičkim uzorima i idejama htio je Nietzsche protusloviti ovoj modernoj nedosljednosti i uspostaviti sigurni miljokaz obrazovanja upravo na temelju antičkih uzora.

2.3. Umjetnost

Veliki dio Nietzscheove filozofije počiva upravo na umjetnosti, tj. na glazbi: »Istinski svijet je glazba. Glazba je ono neizmjereno. Tko je sluša pripada bitku. Tako je glazbu doživljavao Nietzsche«. ⁴¹ U glazbi doživljavamo zanos govori Nietzsche, dok taj zanos traje mi smo daleko od svakodnevnog svijeta, no čim ga budemo ponovno svjesni u nama se rađa gađenje spram njega. ⁴² Strast koju je Nietzsche gajio za umjetnost, dovoljno pokazuje samo koliko je bio opijen pjesmama Friedricha Hölderlina te koliko se i sam Nietzsche volio prepuštati virtuosnim zanosima na klaviru, ali i u svojim pjesmama (*S visokih brda popijevka*⁴³). Hölderlin je za njega: »kralj u još neotkrivenom kraljevstvu, a Nietzsche se osjeća

³⁷ Isto, str. 71.

³⁸ Friedrich Nietzsche, 2004. *O korisnosti i štetnosti historije za život*, priredio i preveo: Damir Barbarić, Matica hrvatska, Zagreb, 2004, str. 27.

³⁹ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 187.

⁴⁰ Isto, str. 193.

⁴¹ Isto, str. 13.

⁴² Isto, str. 15.

⁴³ Friedrich Nietzsche, 2002. *S onu stranu dobra i zla*, str. 263.

kao njegov apostol koji unosi svjetlost u tminu, no tmina to nije shvatila.«⁴⁴ Istu važnost umjetnosti daju i Burckhardt i Goethe, u glazbi su vidjeli spas pojedinca, čak i čovječanstva, pomoću umjetnosti čovjek je mogao opravdati svoj opstanak na zemlji. Nadalje, sličnost u stavovima se prepoznaje i u vjeri u čovjekovu sposobnost da je spreman na periodične velike promjene.⁴⁵ »Krise pa čak i njihove fanatizme [...], treba promatrati kao prave znake života, a samu krizu kao ispomoc prirode, nalik na groznicu i fanatizme kao znake da se još poznaju stvari koje se cijene više od imetka i života.«⁴⁶ Tako i Nietzsche poziva na svojevrsnu revoluciju, prevrednovanje vrijednosti gdje će ljudi zaboraviti na svoje male minorne i nebitne interese te će uvidjeti vrijednost plemenite i čestite borbe za nešto više od samog pukog nagonskog života.⁴⁷ Burckhardt prepoznaje Montaignea kao onog koji se svojom filozofijom toliko uzdigao nad životom da sada kao da lebdi nad njom, a poznato nam je da Nietzsche upravo Montaignea smatra jednim od najvećih filozofa-umjetnika i svojim uzorom. »Znam samo još jednoga pisca kojega glede čestitosti izjednačujem sa Schopenhauerom, čak ga stavljam i više. To je Montaigne. Time da je takav čovjek pisao uistinu je uvećano zadovoljstvo življenja na ovoj Zemlji.«⁴⁸ Upravo umjetnost Nietzsche uzima kao »lijek« protiv neumorne znanstvene tendencije koja nezaustavljivo gradi pojmove te u kojoj konstantno dolaze nove metafore, nove teorije tj. čovjek se u toj zgradi pojmova i metafora gubi, stoga mu u pomoć jedino može priskočiti umjetnost. Umjetnost kao zahtjev da se čovjeka probudi iz pozitivističkog i spoznajno – historijskog drijemeža te podsjetiti ga da je nekad bio i intuitivni čovjek, grčki čovjek, onaj koji je postavio kamen temeljac kulture, onaj koji nevolju »gleda ravno u oči« i ne bježi pred njom nego ustrajno korača naprijed, odlučan, čestit i spreman za promjenu i obrat.⁴⁹ Također, stari Grci su u umjetnosti pronalazili svoje uzore, kao što je Ksenofan rekao; od početka vremena svi su učili od Homera. Umjetnici su proglašeni kao najvažniji odgajatelji i učitelji.⁵⁰

⁴⁴ Isto, str. 27.

⁴⁵ Friedrich Nietzsche, 2002. *S onu stranu dobra i zla*, str. 164.

⁴⁶ Isto, str. 179.

⁴⁷ Isto, str. 78.

⁴⁸ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, dostupno na: <https://sofiografskaskola.com/wp-content/uploads/2021/03/Фридрих-Ниче-Шопенхауер-као-одгајатељ.pdf>, str. 1.

⁴⁹ Friedrich Nietzsche, 1999. *O istini i laži u izvanmoralnom smislu*, str. 21.

⁵⁰ Davor Ljubomir, »Obrazovanje i sloboda«, u: *Čemu obrazovanje: razmatranje o budućnosti sveučilišta*, priredio: Damir Barbarić, Matica Hrvatska, 2011, str. 14.

2.4. Genij i odgoj

Jedan od stupova Nietzscheove filozofije jest pronalaženje, »uzgoj«, prepoznavanje »velikih« ljudi, o tome govori Burckhardt, ali i Goethe, no sva trojica imaju jako slična razmišljanja: »S druge pak strane, ne smijemo ih ohrabrivati, upravo zato što takvih talenata danas ima na stotine, a ono što je izlišno ne treba unaprjeđivati, budući da imamo još mnogo korisna posla. Bilo bi dobro kada bi se našao pojedinac koji se izdiže iznad svih ostalih, jer svijetu može poslužiti samo ono što je izvanredno.«⁵¹ Tako dolazimo do temeljne nevolje ovog modernog svijeta: nestanak genija. Genija u onom klasičnom smislu, Nietzsche bi nam u agoniji modernog doba, prstom pokazao upravo na (svoje ideale i onog kog je smatrao genijem) Goethea, Schillera, Mozarta, Beethovena, Lessinga, Winckelmana, Burckhardta, Montaigna, Napoleona, Heraklita, Talesa i Anaksimandra. Goethe je već u svoje vrijeme primijetio nevolju koja se po tom pitanju šulja među ljudima. »Vrijeme u kojemu su pisali Eshil, Sofoklo i Euripid bilo je u svakom slučaju posvema drukčije: imalo je svoj duh koji je vazda htio ono što je doista najveće i najbolje. No gdje u ovo naše zlo doba postoji potreba za najboljim? Gdje su organi koji bi to preuzeli?«⁵² Dakle problem je u potražnji i grubo rečeno ljudskom neodgoju za ono najbolje, najveće i najljepše. Danas se traži konstantno nešto novo, kvantiteta je pobijedila nad kvalitetom. Upravo je u geniju u onom *velikom* Nietzsche našao opravdanje čovječanstva tj. civilizacije. Svojim djelom, mislima i upozorenjima pokušavao nam je pokazati da smo zaboravili na to što nas sve iskupljuje, zato u Nietzscheovoj filozofiji moramo pričati o obrazovanju, o uzgoju genija, o stvaranju okružja u kojem će jedan od prethodno spomenutih velikana ponovno biti moguć. No, prvo nam predstoji vidjeti kako smo uopće do ovog »zla doba« kako kaže Goethe, uopće i došli, nećemo nikad shvatiti što trebamo činiti i kako trebamo činiti, ako ne spoznamo zašto nešto činimo. Zato je većinu svog života Nietzsche upravo iskoristio kako bi raskrinkao sve maske i sve laži te postavio veliko ogledalo ispred nas, kako bi mogli sa sigurnošću uvidjeti sve što nas danas definira.

3. Uzroci nevolja modernog doba

Kao što je i prethodno bilo navedeno, današnjica je opterećena s mnogo nedaća. No, mogli bi te nedaće staviti pod tri kategorije, vodeći se Nietzscheovom analizom nevolje

⁵¹ Johann Peter Eckermann, 2006. *Razgovori s Goetheom posljednjih godina njegova života*, str. 174.

⁵² Isto, str. 192.

današnjeg modernog doba: prva je Sokratov skok od tragičnog prema logičkom; druga je obezvrjeđivanje vrijednosti od strane čovjeka *resantimana* tj. pobjeda Judeje nad Rimljanima (posljedice te pobjede dan danas osjetimo kroz tradiciju kršćanstva koja je naslijedila ideje Judeje) ili drugim riječima pobjeda morala roba nad »otmjenim čovjekom«; treća je zajednička snaga znanosti, demokracije i historije u pokušaju odgoja čovjeka kao savršene životinje stada, pitome životinje⁵³ koju odlikuju kreposti kao što su; poslušnost prema onom koga mrzimo, neborbenost, kukavičluk, čekanje.⁵⁴ Nevolju modernog čovjeka prepoznao je i Burckhardt kada je zapisao:

»Ne nalazi svako doba svog *velikog* čovjeka, i svaka *velika* sposobnost ne nalazi svoje doba. Možda sada veoma *veliki* ljudi postoje za stvari koje ne postoje. U svakom slučaju, vladajući patos naših dana, težnja masa da bolje žive, nikako se ne može zgusnuti u neku uistinu *veliku* ličnost. Ono što vidimo pred sobom prije je opće uranjivanje, i mogli bismo reći da je pojava *velikih* pojedinaca nemoguća kad nam slutnja ne bi govorila da bi kriza jednom sa svoga bijednog terena koji se zove 'imanje i stjecanje' iznenada mogla prijeći na jedan drugi, i da bi onda »onaj pravi« mogao naići preko noći – poslije čega bi svi potrčali za njim.«⁵⁵

Ideju o spomenutom imanju i stjecanju koje Burckhardt izlaže uz težnju masa da bolje žive preuzet će Nietzsche koji će kasnije to i prezentirati kao jedan od dva glavna razloga dekadencije i srozavanja obrazovnih ustanova.⁵⁶ Upravo je Nietzscheova ideja obrazovanja kao pripreme za nastanak genija suprotstavljena robovskom moralu dekadencije u kojem vladaju jednakost i demokracija nauštrb neobičnih i spremnih na promjene pojedinaca.

3.1. Sokrat

Odnos Nietzschea prema Sokratu je jako kompliciran u jedan mah ga hvali u drugi mah ga kritizira. No, možemo i pretpostaviti zašto je to tako. Sokrat je svojim skokom od glazbe do dijalektike pokrenuo val koji osjetimo i u današnje vrijeme te smo jednim dijelom i definirani njime. »Budi se optimistična nada da se preko svijesti može korigirati, usmjeravati ili proračunavati život.«⁵⁷ Nietzsche takav skok smatra toliko utjecajnim za današnjeg čovjeka da

⁵³ Friedrich Nietzsche, 2004. *Uz genealogiju morala*, str. 40.

⁵⁴ Isto, str. 46.

⁵⁵ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 229.

⁵⁶ Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, str. 269.

⁵⁷ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli* Biografija, str. 53.

Sokratov potez naziva pogibeljnim: »Nietzsche kritizira precjenjivanje svijesti, smatra da je koban daljnji put Sokratove misli da sve mora biti svjesno, da bi bilo dobro. Time je prvo uništena tragedija, a zatim je općenito ograničena i sputana stvaralačka podsvijest«. ⁵⁸ Nietzsche tragediju uzima kao svojevrsan kompromis između apolonske i dionizijske snage. ⁵⁹ Dakle, narušena je ona harmonija koja je sačinjavala svakodnevni život Grka. Ta svakodnevica prožeta je harmonijom apolonskog i dionizijskog. ⁶⁰ Na jednoj strani imamo apolonsko koje je simbol svijetla, razuma, forme i mjere. Dok na drugoj strani imamo dionizijsko koje je simbol tame, osjetilne ekstaze, bezobličnosti i bezmjernosti. Raskidom ove harmonije i preusmjerenjem fokusa starih Grka na apolonsko, na optimizam, razboritost, teorijski i praktički utilitarizam počela je dekadencija zapadne civilizacije. ⁶¹ Kako i Deleuze govori; zauvijek će Nietzscheu ostati najveći neprijatelj dijalektika, a upravo je Sokrat proglasio pobjedu dijalektike, one za koju je Nietzsche rekao da je slijepa kada je mislila da je uspjela pobjeći nihilizmu, ako je istinitost istine uzimala kao svoju maksimu. ⁶²

S ovakvim idejama otvorile su se i mnoge druge neprilike koje Nietzsche smatra također kobnima, a to je ustanak robova. Sokratski duh je sa svojom dijalektikom, argumentima i protuargumentima usko vezan sa znanstvenim napretkom i demokratskim previranjima za Nietzschea, zato što u takvom duhu: »za istinu je svojstveno da je načelno svatko može uvidjeti. Svi su isti pred istinom. Nema osoba s privilegiranim pristupom«. ⁶³ Nietzsche upozorava da će se osjećaj optimizma proširiti sve do najnižih društvenih slojeva koji će sada također početi sanjariti o zemaljskoj sreći za sve. ⁶⁴ Ako je stvarno moguće ovladati prirodom, zašto se onda ne bi mogla ukinuti ta inherentna nepravda? Ukratko može se dokinuti, ali nauštrb umjetnosti, genija tj. *velikih* ljudi. »Sokrat je prekretnica i kovitlac svjetske povijesti jer je pomogao u tome da se destruktivne energije vežu u želji za spoznajom«. ⁶⁵ Upravo zato što je on prekretnica i kovitlac, Nietzsche mu se u isto vrijeme i divi što je uspio »preokrenuti stvar« naglavačke. Sokrat je za Nietzschea svojevrsan uzor jer je bio upravo onaj filozof-opomenitelj koji je znao prepoznati opasnosti i probleme čovječanstva, Sokrat je svojom dijalektikom i logosom uspio

⁵⁸ Isto, str. 52.

⁵⁹ Isto, str. 54.

⁶⁰ Vanja Sutlić, 2022. *Predavanja o Nietzscheu*, Matica hrvatska, Zagreb, 2022, str. 47.

⁶¹ Nietzsche, *Rođenje tragedije*, str. 14.

⁶² Gilles Deleuze, *Nietzsche and Philosophy*, »Translated by Hugh Tomlinson«, Continuum, London, 1983. str. 183. Dostupno na: <https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/nietzsche-and-philosophy.pdf>.

⁶³ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 127.

⁶⁴ Isto, str. 126.

⁶⁵ Isto, str. 126.

sakupiti sve ljudske snage u taj jedan horizont kako se čovjekova volja ne bi strmoglavila u nihilizam (nihilizam kao vječno ponovno vraćanje onog ništa, besmisleno ništa⁶⁶).

3.2 Obezvrjeđivanje vrijednosti

Dok je Nietzsche zagovarao prevrednovanje vrijednosti, u našoj povijesti je prepoznao obezvrjeđivanje vrijednosti. Ono što je započelo sa Sokratom, dakle ne samo protjerivanje glazbe od strane dijalektike nego i prevlast apolonskog s kojim dolazi propast starih vrijednosti i uspostavljanje novih. »Kako te vrijednosti važe do naših dana, žalosno stanje suvremenosti dokazuje da su te vrijednosti neprijateljske životu«. ⁶⁷ Ovu tendenciju su nastavile prvotno snage Judeje, a onda kasnije i snage kršćanske tradicije. Kršćanstvo je pružilo utočište čovjeku:» Posebno genijalan pokušaj u tom smislu za Nietzschea je kršćanstvo jer prikraćenima nudi tri prednosti: čovjeku pridaje apsolutnu vrijednost, suprotno njegovoj malenkosti, s druge strane patnju i nedaće čini podnošljivima time što im daje smisao, a kao treće, u vjeri o Genezi svijet se shvaća kao prožet duhom pa stoga spoznatljiv i dragocjen«. ⁶⁸ No, to utočište čovjeka je skupo stajalo jer je tako ostao bez svojih čudorednih snaga. Pobjeda kršćanstva nad antikom toliko je okrenula čovjeka od antičkih čudorednih sustava, da sad i kad bi ih ponovno upoznao ne bi imao snage za vratiti se njima. ⁶⁹ Nietzsche prezire suosjećanje koje kršćanstvo toliko promovira jer gade mu se oni koji ukazuju suosjećanje drugima, a i oni koji to suosjećanje primaju i uzimaju to kao utjehu. Ovakvim odnosima se umrtvljuje volja za moć, volja za životom i konačno volja za promjenom i obratom. ⁷⁰ To je napuštanje borbe u ime morala samilosti koji bi htio: »sve harmonizirati i uvesti nas u lažni svijet bez patnji, beskonfliktni svijet sitnih probitaka, svijet koji u ime bijednih ustupaka želi zadržati status quo [...] svojom prividnom pravednošću, stvoriti sreću za sve«. ⁷¹

Objašnjava Nietzsche kako smo prije novih vrijednosti imali otmjene ljude i ljude *resantimana*. Otmjenu vrstu čovjeka odlikuje odlučnost, čestitost, hrabrost i uzvišenost. »Otmjena vrsta čovjeka osjeća sebe kao onu koja određuje vrijednosti, njoj nije potrebno puštati

⁶⁶ Damir Barbarić, 2014. *Veliki prsten bivanja : (Uvod u Nietzscheovu misao)*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2014, str. 96..

⁶⁷ Vladimir Jelkić, 2000. *Nietzsche: Povratak vlastitosti*, str. 39.

⁶⁸ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 253

⁶⁹ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 5.

⁷⁰ Danko Grlić, 1988. *Friedrich Nietzsche*, str. 87.

⁷¹ Isto, str. 88.

da ju se nazove dobrom, ona prosuđuje: ono što je štetno meni, štetno je po sebi, ona sebe zna kao ono što stvarima uopće tek dodjeljuje čast, ona stvara vrijednosti. Sve što poznaje na sebi poštuje. Takav moral je veličanje sebe.⁷² S druge strane imamo čovjeka *resantimana*, koji ima moral roba, njegov *resantimana* izvor ima u njegovoj nemogućnosti i nesposobnosti za *velika* djela, takav ljubomoran i zavidan na otmjenog čovjeka želi osvetu. Čovjek jest opreka između dionizijskog i apolonskog, i to zapravo određuje cijelu Nietzscheovu filozofiju dalje, opreka se takva lako može prepoznati i u borbi otmjenog čovjeka protiv čovjeka *resantimana*, u borbi historije protiv umjetnosti, nihilizma protiv volje za moći (volja za moć, možemo reći jest i volja za životom, afirmirati, usprkos nevoljama reći jedno veliko odlučno »DA« od kojeg naš put i preobrazba kreću).⁷³ Ovim obezvrijeđivanjem vrijednosti nastao je problem; čovjek *resantimana* nadvladao je otmjenog čovjeka, historija je progutala svaku ostavštinu čovjekove stvaralačke moći, a nihilizam je umrtvio čovjekovu volju za životom. Nastanak takvog okružja i njegovo održavanje možemo zahvaliti znanosti, demokratskoj državi i historiji, kaže Nietzsche.⁷⁴

3.3. Znanost, država i historija

Znanost, država i historija, sve tri unapređuju kulturu, ali ono što namjerno gube iz svojih planova jest stvaranje genija. Upravo se boje genija i nastanak takvog čovjeka bi narušio do sada uvriježeni poredak moći.⁷⁵ »Bavljenje znanošću, ne vodi li ga i ne ograničuje nikakva viša maksima odgoja, nego se samo sve više razlijeva, prema načelu 'što više, to bolje', za učenjake je zacijelo isto toliko štetno kao i ekonomska postavka *laisser faire* (*pustiti neka se odvija samo od sebe*) za čudoređe čitavih naroda.«⁷⁶ Znanost nam ovdje postaje opasnost, opasnost da ne počnemo kao cjelina, kao čovječanstvo srljati u nihilizam. Zato Nietzsche i naziva znanstvenika dekadentom jer njegovo pisanje uopće ne potiče na djelovanje i suprotno djelovanju i životu vodi svojom spoznajom u nihilizam.⁷⁷ Igor Mikecin također prepoznaje

⁷² Friedrich Nietzsche, 2002. *S onu stranu dobra i zla*, str. 228.

⁷³ Gilles Deleuze, *Nietzsche and Philosophy*, str. 81.

⁷⁴ Friedrich Nietzsche, 2004. *Uz genealogiju morala*, str. 36.

⁷⁵ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 24.

⁷⁶ Isto, str. 4.

⁷⁷ Laurence Gane, 2001. *Nietzsche za početnike* / Laurence Gane i Kitty Chan; prevela s engleskog Jadranka Pintarić, Zagreb: Jesenski i Turk, 2001. str. 10.

nevolju današnjeg obrazovanja jer smatra da je ono potpuno u vlašću moderne znanosti.⁷⁸ Problem je dakle kako ga i Burckhardt prepoznaje, da su danas stjecatelji bogatstva preuzeli glavnu ulogu kako u obrazovanju tako i u svim drugim društvenim djelatnostima; korisnost napredak, stjecanje, znanstvenost – sve se to pomiješalo u jednu veliku »kašu«, koju danas zovemo modernim svijetom.⁷⁹ Kako je već poznato i iz uvoda, znanost je jedna od nedaća današnjeg modernog čovjeka. To su već prepoznali i Burckhardt i Goethe, a njihovu misao nastavio je Nietzsche: »Patetično podnosimo samo u umjetnosti; živ bi čovjek trebao biti prost i ne previše glasan. Takav se jednostavan čovjek primjerice bavi znanostima, bez imalo patosa te je u stanju pokazati kako se čovjek bezrazložno uživio u tu visinu osjećanja«⁸⁰ Kada je poslije objavio samokritiku svog djela *Rođenje tragedije*, Nietzsche je bio ponosan što je već tada prepoznao opasnosti koje se kriju iza znanosti. Dakle već zarana Nietzsche shvaća nevolju današnjeg svijeta, shvaća potrebu za uobličavanjem tj. novim obrazovanjem čovjeka. No, obrazovanje koje će biti adekvatno i dovoljno snažno da nas pripremi za ovaj svijet lišen smisla (jer Boga smo ubili i sad lutamo svijetom bez smisla) te da nas uspije obraniti od divljanja »istina« koje iznosi znanost.⁸¹

»Mit čuva snagu imaginacije i mišljenja od opasnosti besciljnog lutanja. Današnji čovjek lišen mitova za Nietzschea je istrgnut iz korijena. Traži uporište u posjedu, tehnici i znanosti, te u arhivu povijesti. Nietzsche se okreće mitu zato što s jedne strane više ne može vjerovati religijskom smislu, a s druge strane ne uzda se u to da će racionalan um životu moći dati orijentaciju.«⁸²

Čovjek je mislio kako će mu znanost biti ona nit vodilja kroz život i takozvanim znanstvenim istinama obrazložiti sve oko sebe, pa čak i samog sebe moći će dovesti na čistac pomoću znanosti. No, sada je čovjek uvidio kako se u tom planu događa nešto što je protivno njegovom naumu, stoljeća povijesnih i prirodnoznanstvenih istraživanja dovela su do toliko postignuća da su znanje i spoznaja proglašeni najvišim idolima. U ovoj nevolji priskaču još i stjecatelji bogatstva te tako sada najveću sreću čovjek vidi u što većem prikupljanju svakog mogućeg znanja i spoznaja.⁸³ Upozorava Nietzsche kako neobuzdana težnja za znanjem barbarizira u istoj mjeri kao i mržnja prema znanju, moramo se ugledati na stare Grke koji su svoju težnju obuzdali tim što su odmah naučeno htjeli proživjeti i iskusiti, dok mi »Europski

⁷⁸ Igor Mikecin, »Filozofija, znanost i obrazovanje«, u *Čemu obrazovanje: razmatranje o budućnosti sveučilišta*, priredio: Damir Barbarić, Matica Hrvatska, 2011, str. 53.

⁷⁹ Jacob Burckhardt, 1999. *Razmišljanja o svjetskoj povijesti*, str. 187.

⁸⁰ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 16.

⁸¹ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 32.

⁸² Isto, str. 74.

⁸³ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 103.

mješanci«, cijelo vrijeme skidamo i stavljamo maske tj. stilove, umjetničke, znanstvene, religijske i druge.⁸⁴ Kako bi obuzdali tu neumoljivu i neumorno tendenciju stjecanja koja je potpomognuta i znanstvenom pozitivističkom radošću i vjerom da se sve može spoznati: trebamo se pitati što je za nas dobro da znamo? Suprotno onom pitanju: što možemo znati?⁸⁵ Nietzscheovo djelo *O istini i laži u izvanmoralnom smislu* započinje kritikom čovjekovog intelekta; »[...] lukave životinje iznađoše spoznavanje. To je bila najobjesnija i najlažljivija minuta »povijesti svijeta«. ⁸⁶ Takva kritika je jedna vrsta ogledala u kojem možemo vidjeti sebe koji smo nadmeni, kako pompozno mislimo da smo sve odgonetnuli, što se odmah i prelijeva u našu egoističnost da imamo nadmoć nad drugim dobima da smo iznad njih, da smo mi dovršetak ljudske vrste. Cijelo njegovo djelo *O istini i laži u izvanmoralnom smislu* istinski smjera da preispita našu ravnodušnu vjeru u nadmoć znanosti. Nietzsche istine smatra samo metaforama, čovjek jednostavno nije sposoban spoznati istinu, stvar po sebi, čovjek stvara pojmove koji su zapravo samo nazivi za njegove odnose prema stvarima. »Čovjek može svagda samo zaboravljivošću doći do toga da umišlja kako posjeduje istinu u upravo označenom stupnju. Svaki pojam nastaje ujednačavanjem nejednakoga«. ⁸⁷ Naš razum je »plošna sila«, on može spoznati samo pomoću pojmova. »Naše mišljenje je rubriciranje i imenovanje. On ne razumije kakvoću nego samo kolikoću«. ⁸⁸ Nietzsche govori kako naša prirodna znanost smjera k propasti, čovjek je radi velikog religijskog pritiska pobjegao upravo u naručje znanosti, no ona ima opasnu tendenciju uništavanja kulture zato što se kosi s temeljnim načelom kulture. Ali i sama znanost je zapala u krizu te je povukla sa sobom i čovjeka koji je pokušao naći utočište u znanosti. Znanost čovjeku pruža utočište upravo što mu omogućuje da se prema životu odnosi s distance, sa sigurne udaljenosti te tako on sigurno izbjegava pod svaku cijenu iskusiti sama sebe kao onog koji egzistira u trenutku. ⁸⁹ Temeljno načelo kulture nije najveća moguća sreća što većeg broja ljudi kako to znanosti želi, nego upravo iznalaženje »velikih« djela. ⁹⁰

»Država uzima obrazovanje pod svoje, kroz gimnaziju odobrava ono obrazovanje koje samo direktno njoj koristi, uništava nagone, koji se nisu odmah pokazivali upotrebljivima za

⁸⁴ Friedrich Nietzsche, 2001. *Filozofija u tragičkom dobu Grka*; prijevod: Petar Milat; Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, (Biblioteka Znanost u džepu) 2001. str. 14.

⁸⁵ Laurence Gane, 2001. *Nietzsche za početnike*, str. 34.

⁸⁶ Friedrich Nietzsche, 1999. *O istini i laži u izvanmoralnom smislu*, preveo i priredio: Damir Barbarić, Matica hrvatska, Zagreb, 1999. str. 7.

⁸⁷ Friedrich Nietzsche, 1999. *O istini i laži u izvanmoralnom smislu*, str. 11.

⁸⁸ Isto, str. 28.

⁸⁹ Damir Barbarić, 2014. *Veliki prsten bivanja : (Uvod u Nietzscheovu misao)*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2014, str. 93.

⁹⁰ Friedrich Nietzsche, 1999. *O istini i laži u izvanmoralnom smislu*, str. 25.

njene nakane.«⁹¹ Zbog toga i dolazi do prekomjernog broja ustanova i nastavnika, jer se pokušava razbiti mogućnost sažimanja i skupljanja snaga za ostvarenje *velikih* djela i nastanak genija, što se direktno kosi s obrazovanjem koje je u službi države.⁹² Tu opasnost je prepoznao i Burckhardt kada je uočio da se zapravo obrazovanjem teži za ljudskom jednakošću i blagostanjem, ali po cijenu vlastitosti i mogućnosti genija o čemu će biti riječi kasnije. Čovjek *resantimana*, rob, znanstveni čovjek tj. »posljednji čovjek« svoj politički oblik je pronašao u demokratskoj državi. Nietzsche prezire opću dobrobit koju donosi demokracija, smatra ju preprekom za ostvarenje *velikog* pojedinca u kulturi⁹³ i ne samo to nego demokratizaciju smatra procesom pripreme za ropstvo.⁹⁴ »Ako pak nestanu *velike* osobe, gubi se i zadnji smisao povijesti. Braneći taj preostali smisao povijesti, Nietzsche napada demokraciju i navještava da je presudno barem odgoditi posvemašnju benevolentnost spram demokratske životinje krda.«⁹⁵ Upozorava Nietzsche kako smo nehotice previdjeli današnju tendenciju koja glasi: država je najviši cilj čovječanstva te: »da za čovjeka nema viših dužnosti do služiti državi, u čemu ne prepoznajem pad u poganstvo nego u glupost.«⁹⁶ Država u opasnosti od drugih mora preživjeti, zato se dužnost pojedinca poistovjećuje sa državom. Iza sintagme »država kulture« krije se snaga države koja pojedinca želi onoliko osloboditi, obrazovati i pripremiti koliko je potrebno da bi on mogao služiti i koristiti državi.⁹⁷ »Biti obrazovan sad znači ne dopustiti da se primijeti kako se jest bijedan i loš, kako zvjerski grabljiv u težnji, kako nezasitan u prikupljanju, kako samoživi bestidan u uživanju.«⁹⁸

Historija kao jedna od najvećih nedaća modernog čovjeka iskazuje se u svojoj indiferentnosti i ravnodušnosti, historijski čovjek je postao čisti promatrač koji nije sposoban sam pokrenuti promjene, skakuće od spoznaje do spoznaje, no niti ih primjenjuje na sebi niti čini nešto po pitanju svog trulog stanja koje već kako kaže Nietzsche polagano i smrdi: »[...] vjerujem da svi bolujemo od razarajuće historijske groznice i da u najmanju ruku trebamo spoznati da od toga bolujemo.«⁹⁹ Nietzsche smatra kako prekomjerna historija čovjeka sputava i umara, ona ga je otjerala u apstrakciju i sjenu, maskira se kao obrazovan čovjek, kao učenjak, kao političar, vjeruje kako misli ozbiljno.¹⁰⁰ Historija kao manifestacija duha težine (patuljak

⁹¹ Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, str. 270.

⁹² Jacob Burckhardt, 1999. *Razmišljanja o svjetskoj povijesti*, str. 69.

⁹³ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 256.

⁹⁴ Friedrich Nietzsche, 2002. *S onu stranu dobra i zla*, str. 197.

⁹⁵ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 254.

⁹⁶ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 13.

⁹⁷ Isto, str. 23.

⁹⁸ Isto, str. 24.

⁹⁹ Friedrich Nietzsche, 2004. *O korisnosti i štetnosti historije za život*, str. 6.

¹⁰⁰ Isto, str. 42.

koji truje svaku nadu u ono buduće i sve čini malenim), čovjek je strašno pogođen prolaznošću stoga je on ogorčen i kleveće sav život te se spram njega odnosi neprijateljski.¹⁰¹ »Danas se najviše govori o slobodnoj osobi, daleko smo od osobe a kamoli slobodne osobe, sakrili smo se u unutrašnjost u skrivene univerzalne ljude«. ¹⁰² Metaforički prikaz u kojem Nietzsche govori o slici i kako se razumije neka slika. Upravo tako što ćemo prvo razumjeti slikara, spoznati sami sebe, a ne istraživati u potankost kakve su njezine boje i od čega je platno sačinjeno na kojem je slika. Seciranje i do iznemoglosti objašnjavanje, kako bi se napokon moglo sve prepustiti u umrtvljene, hladne i mirne ruke historije. Važno je samo da nikog slika ne pogodi, da nikom ne zadaje nikakve glavobolje, po mogućnosti da ne izaziva nikakve osjećaje, a kamoli da na tom putu neko i spozna samoga sebe.¹⁰³ Historiji ovdje još u pomoć priskače i znanost, pa onda znanost usmjerava čovjeka da spozna platno i boje i materijala, a da slika ostane nespoznata. No cjelokupni ceh svih znanosti ide za tim da razumije to platno i te boje, a ne sliku. Štoviše može se reći da će se samo onaj tko je pouzdano uvidio opću sliku života i opstanka pojedinim znanostima služiti bez vlastita oštećenja. Jer bez takve regulativne cjelovite slike one su niti koje se nigdje ne dovršavaju te naš život čine samo još zamršenijim i zapletenijim. Svako u svom životu proučava tu sliku, on je ujedno i promatrač i slikar, to je ljepota života. Imamo priliku kao svjesna bića sami sebe voditi tim putem i otkloniti sve ono što nam se predstavlja kao prepreka: divljanje logičkog i pozitivističkog u znanosti, demokratska država koja na pijedestal stavlja opće dobro nauštrb *velikana* i historija koja umrtvljuje i koči svaku čovjekovu želju za stvaranjem i promjenom. Sada možemo uvidjeti koliko je ovo umrtvljenje čovjeka suprotno onom dionizijskom življenju i doživljaju. Nietzsche je držao dionizijsko kao onu moć koja je strasna, koja je estetička afirmacija života iako se spoznalo koliko je zapravo život težak, mukotrpan i ispunjen bolom.¹⁰⁴

¹⁰¹ Damir Barbarić, 2014. *Veliki prsten bivanja : (Uvod u Nietzscheovu misao)*, str. 92.

¹⁰² Isto, str. 42.

¹⁰³ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 9.

¹⁰⁴ Danko Grlić, 1988. *Friedrich Nietzsche*, str. 72.

4. Ideja obrazovanja

Moramo prvotno odvojiti dva pojma jedan od drugog: obrazovanje i izobrazba. Ova dva pojma danas su istoznačnice, no tako se ne smiju ni pod kojim slučajem misliti jer upozorava nas Konrad Paul Liessmann: da kada se obrazujemo, radimo na tome da nešto postanemo, dok izobrazbu prolazimo s ciljem kako bi nešto mogli.¹⁰⁵ Danas kada kažemo da je neko obrazovan, odmah pomišljamo kako je on prošao neku izobrazbu i stručan je u nekoj specifičnoj vještini, no to se razlikuje od istinskog pojma obrazovanja.¹⁰⁶ Kako bi dosljedno mogli izdvojiti ideju obrazovanja iz Nietzscheove filozofije te ju tako u cijelosti obuhvatiti, moramo ju shvatiti kao odgovor na do sada izložene nevolje koje muče modernog čovjeka. Nietzsche je obrazovanjem htio probuditi u čovjeku njegovu snagu i potencijal za promjenom, čovjek je do sada bio stoljećima sputavan i ugnjetavan. Znanost i historija htjeli su nasilno čovjeka odvojiti od svijeta i njegove izvorne prirode. Nietzsche nikako sebi nije mogao zamisliti stav koji glasi: »svijet i čovjek«, jer problem svijeta jest i problem čovjeka. Nemoguće je da čovjek ne prihvaća ovaj svijet (kao što se to naglašava u religijama, ovaj svijet je lažni te je on samo priprema za onaj »istinski svijet«, za zagrobni život) ili u drugom slučaju gdje je čovjek svijet podredio velikoj ekonomiji upravljenoj na probitak stada, gdje su pojedinačni ciljevi zanemareni i tako teturajući bez svrhe i cilja, u mahnitom sakupljanju dobitka srljamo u nihilizam. Dakle, zadatak obrazovanja jest pomiriti u čovjeku dvije sile koje vladaju njime onu dionizijsku (čovjek - životinja) i apolonsku (čovjek kulture), drugim riječima dati jednaku priliku objema silama, zato Nietzsche uzima klasično obrazovanje starih Grka u vrijeme tragedije kao uzor jer su oni u tom naumu pomirenja uspjeli te tako stvorili uvjete kako bi nastanak genija tj. velikih ljudi bio moguć.¹⁰⁷ No, prvo ćemo vidjeti kakve su današnje obrazovne ustanove kako bi mogli razumjeti zašto one prema Nietzscheovom mišljenju nisu adekvatne za nastanak genija.

¹⁰⁵ Konrad Paul Liessmann, »Posljednja zadaća našeg opstanka. O obrazovanju i njegovu deformiranju u doba znanja«, u *Čemu obrazovanje: razmatranje o budućnosti sveučilišta*, priredio: Damir Barbarić, Matica Hrvatska, 2011, str. 108.

¹⁰⁶ Konrad Paul Liessmann, »Posljednja zadaća našeg opstanka. O obrazovanju i njegovu deformiranju u doba znanja«, str. 109.

¹⁰⁷ Friedrich Nietzsche, 2004. *O korisnosti i štetnosti historije za život*, str. 34

4.1. Moderne obrazovne ustanove

Zašto se situacija ne mijenja? Zašto i nakon što nas je Nietzsche upozorio na ovu nesretnu našu sudbinu i dalje ostajemo pod indiferentnim i ravnodušnim okriljem te ne činimo ništa po pitanju naše situacije? Odgovor možemo pronaći u Nietzscheovoj kritici obrazovnih ustanova. Od današnjeg klasičnog obrazovanja ostalo je samo upravo to naziv »klasično«. Ovakvu situaciju prepoznaje i Nussbaum kada navodi da su u današnje vrijeme ideali klasičnog obrazovanja nestali, dakle izgubljena je inicijativa da se studente usmjeri na samostalno mišljenje i da traže prave argumente umjesto da se pokoravaju tradiciji i vladajućoj dogmi.¹⁰⁸ Današnje obrazovanje je historijsko. »Današnje obrazovanje, unutarnji proces, nema odluke za obrazovanjem, nego je to znanje o obrazovanju i tu se i ostaje samo misli o obrazovanju.«¹⁰⁹ Čovjek se u takvom obrazovanju potpuno povukao u nutrinu sebe, u njemu vladaju konvencije, njegova najznačajnija djelatnost jest kopiranje, sve je upravljeno prema tome da što manje glavobolje izazove, samo kako se ne bi morao izmjestiti iz svoje udobnosti.¹¹⁰ Ovakvo je okruženje pogodno za stvaranje »istina« o kojima pričaju profesori, za njihove »istine« Nietzsche kaže da su najskromnija bića i da su potpuno udaljeni od onih istina koje mogu izazvati nered i izvanredno stanje. Tu se radi o »čistoj znanosti«, »ugodan i blag stvor, koji sve postojeće vlasti uvjerava da zbog nje nitko neće imati neprilika.«¹¹¹

4.1.1. Put današnjeg obrazovanja

Put obrazovanja danas kako ga Nietzsche opisuje započinje prvo znanjem o obrazovanju, ali nikako sa znanjem o životu, cilj je biti što objektivniji, što više se udaljiti od doživljaja i osjećaja. Nadalje, pojedincu u takvom obrazovanju bit će prenesena ogromna količina pojmova o prošlim vremenima i narodima, dakle sa strane će ostati ono znanje iz neposrednog zrenja života. Žudnja tog pojedinca da sam nešto iskusi i da osjeti bit će zatomljena obmanom da je moguće: »u malo godina u sebi sumirati najviša i najznačajnija iskustva starih vremena, i to upravo najvećih vremena.«¹¹² S takvom tendencijom današnjih obrazovnih

¹⁰⁸ Martha C. Nussbaum, 2012. *Ne profitu: Zašto demokracija treba humanistiku*, str. 67

¹⁰⁹ Isto, str. 34.

¹¹⁰ Isto, str. 34.

¹¹¹ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 7.

¹¹² Friedrich Nietzsche, 2004. *O korisnosti i štetnosti historije za život*, str. 89.

ustanova, pojedinac se potpuno odvaja od svoje prirode i prirode oko sebe, sve pokušava mumificirati svako znanje i tako ne spoznati ništa o svome pojedinačnom životu. Obrazovan i historijski obrazovan nije jedno te isto, to moramo imati na umu.¹¹³ A možda i najveći problem današnjih obrazovnih ustanova, Nietzsche vidi u njezinoj službi u kojoj ni pod kojim smislom ne smije biti, no i dalje je ona služavka znanosti i korisnosti, to potvrđuje samo u kolikoj mjeri se mlade ljude obrazuje kako bi što prije bili raspoloživi »znanstvenom tržištu rada«. Problem je »skučenost«, u smislu da se svakome daje neka mala tema i sitan problem gdje će takav pojedinac marljivo raditi na njemu te neće mariti ni za što drugo. Pojedinac ne može ni naslutiti koja je svrha toga što radi, no zna da će ga barem takva djelatnost prehraniti njega i njegovu obitelj:

»Ali nehotice nam na usne naviru riječi: tvornica, tržište rada, ponuda i iskoristivost – i kako li već glase svi ti pomoćni glagoli egoizma – kada želimo opisati najmlađi naraštaj učenjaka.«¹¹⁴

Gdje znanost, demokracija i historija neometano vladaju životom, nije potreban nikakav drugi pojedinac nego onaj koji je ravnodušan te je spreman posvetiti se neometanom korisnom radu. Obrazovne ustanove uče kako trebamo raditi u tvornici općih korisnosti, sredstvo kojim se zatupljuje jest upravo ono historijsko poučavanje gdje se tisuće godina ljudske povijesti i spoznaja »guta« i tako taj neprobavljivi sadržaj se nakuplja i ničem ne koristi.¹¹⁵ Čak i u današnjici tko god imalo bude nezadovoljan obrazovanjem uvijek će se zapitati vezano za nekakav obrazovni sadržaj: »A što će to meni?«. Taj problem prepoznaje i Nussbaum kada govori da se danas u obrazovanju događa nešto što svi moramo uvidjeti da ne pridonosi ni čemu, a to je »kljukanje djece činjenicama i traženje od njih da ih potom 'neprobavljene' izbacuju.«¹¹⁶ U historijskom obrazovanju sve nam se dopada, nad ničim se više ne čudimo: »Sad zna (učenik): u svim vremenima bilo je drugačije, nije odlučujuće kako ti jesi.«¹¹⁷ U ovakvom okruženju nastavnici ostaju bez utisaka te ni oni ne mogu ostaviti nikakve utiske na učenicima: ravnodušnost i nemogućnost obuhvaćanja pravog duha one antičke starine je rezultirao s potpunim uništenjem odnosa sa starinom.¹¹⁸

¹¹³ Isto, str. 34.

¹¹⁴ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 106.

¹¹⁵ Friedrich Nietzsche, 2004. *O korisnosti i štetnosti historije za život*, str. 57.

¹¹⁶ Martha C. Nussbaum, 2012. *Ne profitu: Zašto demokracija treba humanistiku*, str. 86

¹¹⁷ Friedrich Nietzsche, 2004. *O korisnosti i štetnosti historije za život*, str. 58.

¹¹⁸ Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, str. 293.

4.1.2. Dvojaka nedaća današnjeg obrazovanja

Prvo kada se razotkriju sve apsurdnosti i krivotvorenja o višim svrhama, o svrhovitom mišljenju uopće koje marljivo stvaraju moderne obrazovne ustanove moguće je krenuti u oslobođenje čovjeka.¹¹⁹ U današnjem obrazovanju možemo prepoznati dvojaku nedaću. Prva je dakle, upozorava Nietzsche karakteristika što većeg proširenja i širenja obrazovanja. Ova karakteristika teži tome da se obrazovanje proširi do najširih krugova ljudi nauštrb najplemenitijih i najuzvišenijih zahtjeva obrazovanja¹²⁰. Cilj ovakvog obrazovanja jest produkcija i potreba, što više spoznaje i obrazovanja kako bi ona mogla rezultirati što većom srećom tj. stjecanje što veće količine novca. Umjesto genija kao ishodišta takvo obrazovanje ima ishodište u kurentnom čovjeku u smislu kako je kurentan novac, u tom smislu zadatak je obrazovanje što više takvih ljudi, kurentnih ljudi da im njihova: »količina spoznaje i znanja pruža najveću moguću količinu sreće i dobitka«. ¹²¹ Naglašava Nietzsche kako je ovom obliku obrazovanja jedino važno ostvarivanje zemaljske sreće. No, s druge strane imamo karakteristiku što većeg smanjenja obrazovanja. U današnjem enormnom procesu obrazovanja, pojedinac je prisiljen specijalizirati se samo za jedno određeno područje te tako zanemariti sve ostalo kako bi barem nešto postigao u svojoj karijeri. I Hegel upozorava kao i Nietzsche da je onaj tko se prepušta partikularnosti u obrazovanju zapravo uvijek neobrazovan.¹²² Ovdje Nietzsche ne vidi nikakvu razliku između tvorničkog radnika¹²³ i stručnjaka. Obojica su slavljani u svojoj skučenosti, priznaje im se postojanost u malome i slove kao marljivi mravi.¹²⁴ Dakle sve rezultira nestankom okružja u kojem je genij moguć, nestanak obrazovanja u kojem je cilj stvoriti »velikog« čovjeka. Glavni cilj ovakvog obrazovanja jest učenost ona je temelj, a upravo bi učenost trebala biti sporedni učinak.¹²⁵ Što za Nietzschea znači istinsko obrazovanje? Koje su to karakteristike obrazovanja za Nietzschea koje predstavljaju spas od svih ovih nevolja modernog čovjeka? Odgovor upravo leži u dva njegova djela *Schopenhauer kao odgajatelj i O budućnosti naših obrazovnih ustanova* gdje je iznio svoju ideju obrazovanja.

¹¹⁹ Danko Grlić, 1988. *Friedrich Nietzsche*, str. 89.

¹²⁰ Napraviti mogućim nastanak genija.

¹²¹ Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, str. 266.

¹²² Damir Barbarić, 2010. »Što je obrazovanje?«, str. 17.

¹²³ Tvornički radnik koji cijeli svoj život se usavršava u nekoj prostoj radnji, kao na primjer u proizvodnji nekog oruđa.

¹²⁴ Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, str. 268

¹²⁵ Isto, str. 294.

4.1.3. Nestanak uzora

Gotov da ne postoji djelo u kojem Nietzsche nije govorio o našoj dekadenciji, u smislu nestanka uzora. Kako je već prethodno objašnjeno kršćanstvo je čovjekove sile držalo pod kontrolom snažnim pritiskom što se najbolje može uočiti u srednjem vijeku. No nakon što smo kako Nietzsche kaže »ubili Boga«, protjerali smo religijski smisao iz našeg mnijenja – dolazimo do toga da je sada: » gotovo sve na zemlji određeno samo još najgrubljim i najzlokobnijim snagama, egoizmom poduzetnika i vojnih silnika«. ¹²⁶ Nietzsche hoće reći kako se danas možda više ne klanjamo crkvi, ali zato su kumiri zamijenili crkvu. Istom snagom država vođena egoističnim poduzetnikom mora suzbijati čovjekove sile kao što je to prije radila crkva. Pita se Nietzsche »s kakvim uspjehom?« ¹²⁷ Sada mu mi možemo i odgovoriti kada ljudi kao što su Elon Musk i Jeff Bezos slove kao mecene, najuspješniji ljudi, uzori; gostuju na sveučilištima, održavaju predavanja te ih se glorificira radi njihove sposobnosti prikupljanja i stjecanja što većeg bogatstva. Oni i mnogi drugi poduzetnici danas još i naglašavaju kako su njihovi najbolji radnici zapravo zaobišli sveučilišno obrazovanje. U današnjem dobu država vođena egoističnim poduzetnikom doživjela je svoj vrhunac. Uspješno smo otjerali i ono malo što je bilo ostalo od »klasičnog obrazovanja«. Sada smo još više umišljeni i još više smo sigurni kako sva doba osim nas su bila *Saeculum obscurum*¹²⁸. Još više smo obavijeni velom znanosti i historije, sve seciramo i do najmanjeg atoma. »Revolucija se nikako ne može izbjeći, i to atomistička«. ¹²⁹ U kojem su položaju filozofija i umjetnost? Gdje je onaj doživljaj *velikih* stvari, što nas može danas još šokirati tj. što u nama može još pobuditi bilo kakav osjećaj s kojim bi mogli nešto u nekoj ekstazi stvoriti ili nekakvu promjenu započeti. Žurnalizam i senzacija su potpuno preuzeli javno mnijenje. Sada se još jedino stvari vrednuju po tome da li su stare ili nove kao i vijesti. »Novo iznositi kao staro. – Mnogi izgledaju uzbuđeni kad im se pripovijeda neka novost; oni osjećaju nadmoćnost koju novost daje onome koji je ranije sazna«. ¹³⁰ Nietzsche je svoje uzore koje je toliko poštivao na kraju napustio; i Wagnera (zbog toga što je Wagner potpao germanski kult i senzacionalizam te što je pokušao uspostaviti umjetnost kao religiju¹³¹) i Schopenhauera (zbog toga što je počeo negirati volju za život¹³²). Njegovo napuštanje svojih uzora i odgajatelja

¹²⁶ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 14.

¹²⁷ Isto, str. 14.

¹²⁸ Mračna doba

¹²⁹ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 14.

¹³⁰ Friedrich Nietzsche, 1989. Zora: misli o moralnim predrasudama, s njemačkog preveo Božidar Zec, Moderna; Beograd, (Biblioteka „Moderna“), 1989. str. 90.

¹³¹ Danko Grlić, 1988. *Friedrich Nietzsche*, str. 191.

¹³² Isto, str. 145.

možemo shvatiti kada u pismu Carlu Fuchsu, 29. srpnja 1888. kazuje sljedeće rečenice: »Nije nipošto potrebno, čak ni poželjno stati na moju stranu: naprotiv, određena doza znatiželje, kao pred nekim nepoznatim raslinjem, uz ironičan otpor, čini mi se neusporedivo inteligentnijim stavom prema meni«. Dakle, jasno je kako Nietzsche od nas želi da napokon shvatimo kako ove ideale koje sada imamo nisu dostojni našeg žrtvovanja jer su uzroci nevolja današnjeg modernog doba, potrebno je potražiti nove uzore i ideale koje ćemo možda na kraju opet odbaciti kao što je i on Schopenhauera i Wagnera, ali tek onda kada budemo mogli stajati na vlastitim nogama, kada budemo svjesni onoga što radimo i kamo idemo.

4.1.4. Učenjak

Kao najplemenitiji proizvod današnjeg obrazovanja imamo učenjaka. Kako je već rečeno obrazovanjem vladaju tendencije koje u vidu imaju proširenje kulture pomoću znanosti, historije i države, ali nauštrb *velikog* tj. genija. Stoga dobivamo učenjaka umjesto genija. »Učenjaku je zatim dobrim dijelom prirodan i poriv za nalaženjem samo nekih »istina«, naime iz poniznosti spram određenih vladajućih osoba, kasta, mnijenja, crkava, vlada, jer osjeća da sebi koristi time što »istinu« dovodi na njihovu stranu«. ¹³³ Učenjak jest znanstveni neotmjeni čovjek kojeg Nietzsche opisuje kao onog koji nije autoritativan i nije sebi dostatan. Takav čovjek je marljiv i strpljivo se: »uklapa u poredak i položaj«. ¹³⁴ Učenjak želi da svi budu jednaki te da u njegovom društvu ne bude onih neobičnih. Učenjak je slijep za cjelinu, pomoću svoje znanosti sve rascjepljuje na bezbroj svojstava i faktora. On je slijep za ono *veliko* i neobično jer ga odlikuju siromaštvo u osjećaju i maleno samopoštovanje. »Veliki učenjak i velika plitka glava – to već lakše ide zajedno pod jednim šešikom«. ¹³⁵ Dok, zbiljski mislioci traže dokolicu, učenjak od dosade bježi jer ne zna što bi sa njom. Zabavlja se on knjigama u kojima se radi samo o njegovom staležu, njegovoj političkoj orijentaciji, svako čitanje i estetsko i gramatičko služi mu kao zabava. On će istini služiti samo ako je ona direktni put do novca i većeg položaja, isto tako učenjak živi u velikom strahu, strah od nepoštivanja ostalih učenjaka. ¹³⁶

»Onaj naime tko zna promatrati opaža da je učenjak po svojoj biti neplodan — posljedak njegova nastanka i da gaji neku prirodnu mržnju spram plodnog čovjeka; zbog čega su geniji i učenjaci

¹³³ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 25.

¹³⁴ Friedrich Nietzsche, 2002. *S onu stranu dobra i zla*, str. 142.

¹³⁵ Friedrich Nietzsche, 2004. *O korisnosti i štetnosti historije za život*, str. 55.

¹³⁶ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 26.

u svim vremenima bili međusobno u svađi. Ovi posljednji naime hoće prirodu usmrtiti, razložiti i razumjeti, a prvi hoće prirodu uvećati novom živom prirodom, i tako postoji sukob djelatnosti. Sasvim sretna vremena nisu učenjaka trebala i nisu ga poznavala, sasvim oboljela i mrzovoljna vremena štovala su ga kao najvišeg i najdostojnijeg čovjeka i pridavala mu najviši rang«. ¹³⁷

Za učenjaka na koncu nema većeg grijeha nego živjeti drugačije nego do sada. Želi zadržati postojeće stanje jer je odgojen i obrazovan da služi vladajućoj dogmi. ¹³⁸ Ovo se direktno suprotstavlja onoj sposobnosti čovjekova duha koja u onom stranom može naći svoje navlastito. Nestankom uzora i ideala, takva čovjekova sposobnost je potpuno zatumljena, učenjak nije sposoban iz svoje drugosti vratiti se samom sebi kako bi to i Hegel htio od nas u obrazovanju. ¹³⁹

4.1.5. »Sveučilište kao ustanova samostalnih i akademski slobodnih studenata«

Današnja najveća prijetnja sveučilištima jest tržište kako je to primijetio i Ozren Žunec jer ciljevi reformi i promjena koje se događaju u pogledu nemaju ništa drugo osim konkurentnosti i ujednačenosti za tržište rada. Ciljevi reformi ne uključuju nikakvu pedagošku ideju sveučilišta te se fokusiraju na to da su sveučilišta samo: »gospodarske operacije te da ih treba marketinški osposobiti da budu uspješnija«. Inače gospodarstvo ima tendenciju brisanja granica i izjednačavanje karakteristika i razlika sve u svrhu što boljeg poslovanja, tako danas i sveučilišta teže uspostavi europskog prostora visokog obrazovanja gdje će se sve moći lako izmjeriti, odrediti, ocijeniti i plasirati na tržište rada. ¹⁴⁰ Mnogi smatraju gimnazije institucijama u kojima se učenici pripremaju za sveučilišta te se tako u njima pokušava probuditi osjećaj samostalnosti i akademske slobode. Na sveučilištu studenti uživaju u svojoj samostalnosti i akademskoj slobodi. No, što se krije iza tih riječi Nietzsche je objasnio u petom predavanju *O budućnosti naših obrazovnih ustanova*. Profesori mogu govoriti što god hoće, a studenti s druge strane mogu slušati što god hoće, ali do određene mjere jer iza svih njih stoji država kao nadzornik da bi povremeno podsjetila na svrhu i cilj onoga što se govori i sluša. Prethodno smo već bili uvidjeli kakve obrazovane ljude stvara i treba država: što prije spremne za rad, za

¹³⁷ Isto, str. 27.

¹³⁸ Friedrich Nietzsche, 2004. *O korisnosti i štetnosti historije za život*, str. 77.

¹³⁹ Damir Barbarić, 2010. »Što je obrazovanje?«, str. 17.

¹⁴⁰ Ozren Žunec, »Sveučilište i cjelina događanja«, str. 80.

znanstveno tržište rada i za stvaranje što veće dobiti.¹⁴¹ Takav student prepušten apsolutno samom sebi stječe svoju samostalnost i akademsku slobodu time što je svako obrazovanje predano njemu te tako on može: »svemu što čuje odreći vjerodostojnost i auktoritet«. ¹⁴² Samog sebe odgajati je jako velika muka i užas, a tome je danas mladež izvrgnuta.¹⁴³ Nietzsche ironično zaključuje da onda živimo u najsretnijem vremenu ako su mladi ljudi danas dovoljno mudri i obrazovani, da sami sebe drže pod kontrolom i stegom.

Kakav je to slobodni student? Nietzsche nam daje tri karakteristike po kojima ćemo ga ocijeniti: njegova potreba za filozofijom, njegov instinkt za umjetnost i njegova sklonost grčkoj i rimskoj starini. Danas se filozofiranje svodi na proučavanje onoga za i protiv. Mudrovanje, dvojenje, protuslovlje izmiču zahtjevu svake *velike* filozofije. Zapravo se hoće shvatiti život kako bi se dokučio pojedinac i obrnuto.¹⁴⁴ Unutar historijskog obrazovanja filozofija je prognana sa sveučilišta te je umjesto nje sada najzastupljenija filologija: »Što je ovaj ili onaj filozof mislio ili nije mislio ili da li mu ovaj ili onaj spis valja s pravom pripisati ili čak da li ovaj ili onaj način čitanja zaslužuje prednost.«¹⁴⁵ Ovakvo neutralno i objektivno bavljenje filozofijom koje se događa na sveučilištu primijetila je i Nussbaum te je htjela svojim primjerom, djelima u svijetu i opusom dokazati kako filozofija nije samo akademska disciplina koja ne može, a i ne treba utjecati direktno na pojedinca i društvo, upravo naprotiv, to je njezina temeljna zadaća.¹⁴⁶ Potiče se takvo neutralno bavljenje filozofijom te stoga takvu djelatnost Nietzsche ne ocjenjuje kao filozofijskom nego filološkom, s tim je objašnjena prva karakteristika slobodnog studenta. Nietzsche govori kako se danas uopće sveučilišta ni ne odnose prema umjetnosti, zapravo sve ovisi o tome da li je pojedini profesor možda malo osobnije skloniji umjetnosti, dok same umjetničke stege ni nema. Takav slobodni student bez filozofije i bez umjetnosti nema ni potrebu tražiti bilo kakve uzore u djelima starih Grka i Rimljana kad ih ne bi ni razumio, ne bi ni mogao prepoznati ono »veliko«. Takav student osjeća kako je izgubljen, da u svojoj takozvanoj slobodi ne može voditi samoga sebe, bez vođe, bez uzora i bez stege. Slobodni student tada bježi u svijet dana i dnevnog rada.¹⁴⁷

Ono što mu preostaje jest teturanje od »uobražene samospoznaje« do »ironične skepse« kako bi naposljetku potpuno pao pod najobičniju korisnost. »I tako ga njegova bespomoćnost i

¹⁴¹ 3.4. Današnje obrazovne ustanove

¹⁴² Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, str. 320.

¹⁴³ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 3.

¹⁴⁴ Isto, str. 9

¹⁴⁵ Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, str. 322.

¹⁴⁶ Martha C. Nussbaum, 2012. *Ne profitu: Zašto demokracija treba humanistiku*, str. 184

¹⁴⁷ Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, str. 323.

nedostatak vođe za obrazovanje tjeraju iz jedne forme opstanka u drugu: sumnja, uzlet, životna nužda, nada, klonuće duha, sve ga baca ovamo i onamo, kao znak da su se nad njim ugasile sve zvijezde, prema kojima bi mogao upravljati svojim brodom«. ¹⁴⁸ Tako Nietzsche opisuje samostalnost akademske slobode, pojedinac ostaje stajati sam te u tom metežu i izgubljenosti počinje prezirati samoga sebe jer je u godinama koje najviše trebaju pomno usmjeravanje lišen vodstva i stege. ¹⁴⁹ »Za obrazovanje rođen, a za neobrazovanost odgojen«. ¹⁵⁰ Ovim riječima Nietzsche opisuje današnju poziciju mladih učenika i studenata koji su bez ciljeva, učitelja i sredine u kojoj nema vodstva postali nesigurni, nezadovoljni i nejedinstveni. ¹⁵¹ Prisposobom o orkestru, Nietzsche je htio pokazati kolika je značajnost genija u našim životima. Taj orkestar predstavlja masu u kojoj je sve izjednačeno te stoga ona ni ne može u nama pobuditi nikakav drugi osjećaj nego ravnodušnost, no postavimo li genija među masu tada se stvar okreće »naglavačke«, kao da je duh genija ušao u sve njih te tako oni svi zajedno čine uzvišeno harmoniju. Nietzsche ovakvu harmoniju s genijem želi i u obrazovanju, stoga cilj obrazovanja mora biti genij koji će u svima drugima pobuditi osjećaj i žudnju za *velikim*. ¹⁵² Inače, u protivnom upozorava Nietzsche nešto drugo će zauzeti to mjesto ideala i cilja u obrazovanju, a to nešto danas je tržište, stoga nas ni ne čudi kada Nussbaum u svojoj analizi modernog obrazovanja spominje opasnost da se zbog nepovezanosti i neorganiziranosti dogodi promjena u kojoj će: »sve ljudske interakcije biti posredovane slabašnim tržišnim razmjenama, u kojima su ljudski životi viđeni prvenstveno kao oruđa za postizanje dobiti«. ¹⁵³

4.2. Genij kao cilj obrazovanja

Danas je vrlo teško shvatiti što se pod tim pojmom genija misli, kad smo se već toliko udaljili od starogrčkih ideala koji su u temeljima Zapadne civilizacije. Čak i kada bi se genij pojavio i svoje istine nama svima javno obznanio ne bi ga danas mogli prepoznati jer naše nam opće obrazovanje koje nema nikakvog svog autentičnog stila ne dopušta da genija uopće i prepoznamo. »Tako ta istina i filozofija zajedno s njom ostaje u takvom vremenu 'naučni

¹⁴⁸ Isto, str. 324.

¹⁴⁹ Isto, str. 324.

¹⁵⁰ Isto, str. 325.

¹⁵¹ Isto, str. 328.

¹⁵² Isto, str. 329.

¹⁵³ Martha C. Nussbaum, 2012. *Ne profitu: Zašto demokracija treba humanistiku*, str. 103.

monolog samotnog šetača, slučajni plijen pojedinca, skrivena tajna u sobičku ili bezopasno čavrljanje među akademskim starcima i djecom'«. ¹⁵⁴

Ono što Druskowitz zamjera Nietzscheu jest to što se taj genij mora: »roditi iz društva, dočim Druskowitz smatra da genij ili ide protiv društva ili pak nudi društvu neku novu duhovnu domenu koja je društvu skrivena i koju mogu dohvatiti tek sa značajnom mukom«. ¹⁵⁵ No, smatram da se ovdje previđa zapravo Nietzscheova tendencija da se društvo cijelo pretvori u ono okružje koje je pogodno za ostvarenje genija. ¹⁵⁶ Na primjeru Goethea, Nietzsche je pokazao kako se zapravo u ovakvom društvu dekadencije Goethe morao mučiti, objašnjavati i pravdati više nego što bi želio i tako trošio svoju energiju na »tričarije« umjesto da je imao više vremena i prostora za *velika* djela. ¹⁵⁷ Mora se spomenuti i to kako je Nietzsche zagovarao aristokratsko uređenje društva. ¹⁵⁸ No, moramo imati u vidu kako se njegova interpretacija aristokratizma ne podudara s našom modernom definicijom aristokratizma, na što upozorava i Danko Grlić. Aristokratizam kod Nietzschea nikako ne smijemo zamijeniti s pojmom koji se odnosi na neke plemićke titule, na aristokratske loze, na »olinjalu tradiciju bljedokrvnih dvorjanika i na zelenaško društvo koje se zasniva na imutku.« ¹⁵⁹ Taj aristokratizam kod Nietzschea upravljen je jedino na buduće, pojedinci su dio tog plemstva samo zato što umiju bolje gledati u budućnosti i gledati unaprijed od drugih. Dakle svi bi bili upravljani na to kako bi *velikanima* mogli osigurati njihovu »genijalnu državu«. Društvo bi bilo za genija, a genij za društvo jer kako Nietzsche slikovito prikazuje na primjeru orkestra da tek s pojavom genija dobivamo na važnosti, harmoniji i općenito na smislu ¹⁶⁰, genij jest cilj obrazovanja. Neizmjerne je teško shvatiti i čak prikazati si neke od Nietzscheovih ideja, ali ne smijemo se zavarati, ne smijemo dati da nas to sputava jer sad i znamo razloge zašto nas se sputava u tome, njih smo se dotakli prethodno u poglavlju *Uzroci nevolja modernog doba*.

Značaj koji Nietzsche daje geniju možemo pojasniti s tim da je on genija smatrao ciljem obrazovanja i kulture. ¹⁶¹ Sve *velike* istine koje su čovjeka prosvijetlile dobili smo od genija, a ne od onih koji ništa ne stvaraju nego samo komentiraju, kritiziraju, sakupljaju, uvrštavaju i pojašnjavaju. »[...] zapravo bitno je s nekoliko *velikih* misli iz staroga napraviti nešto novo i

¹⁵⁴ Friedrich Nietzsche, 2001. *Filozofija u tragičkom dobu Grka*, str. 19.

¹⁵⁵ Boršić, Luka. »Helene Druskowitz i Friedrich Nietzsche«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 44 (2018), br. 2., str. 395-426, na str. 413.

¹⁵⁶ Friedrich Nietzsche, 1999. *O istini i laži u izvanmoralnom smislu*, str. 25.

¹⁵⁷ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 7.

¹⁵⁸ Friedrich Nietzsche, 2002. *S onu stranu dobra i zla*, str. 223.

¹⁵⁹ Danko Grlić, 1988. *Friedrich Nietzsche*, str. 83.

¹⁶⁰ Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, str. 329.

¹⁶¹ Isto, str. 290.

perspektivno: najbolje što čovjek može napraviti jest svjesna poetska novina stvorena od duhova, događaja, karaktera.«¹⁶² Što zapravo za Nietzschea znači genij? Nietzsche razlikuje tri čovjeka: Rousseauovog, Goetheovog i Schopenhauerovog. Ukratko Rousseauov čovjek računa na pomirenje s prirodom te vjeruje u naturalizaciju civilizacije kao spas, s druge strane Goetheov čovjek svoj spas vidi u kontemplaciji te pribjegava rezignaciji pred svojom situacijom u svijetu. Schopenhauerov tj. možemo slobodno reći Nietzscheov čovjek¹⁶³ ne dopušta sebi nikakav privid te zbog toga on dragovoljno pati kada biva istinoljubiv što rezultira da iz toga priprema prevrat i preokret svog bića, a upravo je u tome i smisao života.¹⁶⁴ Genija odlikuje to što je on zakonodavac, on pokazuje smjer u kojem treba čovječanstvo koračati, on propisuje mjeru, valutu i težinu stvari, on je taj koji jednim skokom, jednim obratom postavlja stvar »naglavačke« i svojim usudom razbija dogme i briše laži te postavlja istine.¹⁶⁵ Cilj obrazovanja, kulture i čovječanstva u konačnici ne leži u njegovom kraju nego u njegovim najvećim oblicima te stoga naša zadaća je stvoriti okružje u kojem će jedna »genijalna republika« biti moguća, gdje će, kako je Nietzsche to slikovito prikazao, jedan div dozivati drugog kroz međuprostore vremena te se razgovor divova odvija neometano od strane mnoštva nestašnih, bučnih patuljaka koji gmižu pod njima.¹⁶⁶ Kako bi trebalo izgledati to obrazovanje koje je spremno čovječanstvu prirediti genija? Dakle ne može obrazovanje mase biti naš cilj: »nego obrazovanje pojedinih odabranih, za *velika* i trajna djela oboružanih ljudi«.¹⁶⁷ Obrazovanje mora moći slaviti čovjekovu prirodu, a ne ga udaljavati od nje. »Zato barbarstvo i učenost ne mogu pomoći čovjeku nikad u njima čovjek neće biti most jer ili ostavljaju čovjeka na milost ili nemilost prirode ili u drugom slučaju čovjekovu prirodu potpuno zatomljavaju«.¹⁶⁸ Nietzsche želi od nas da svoj pogled i svoju dušu usmjerimo prema *velikanima* jer ćemo tek tako spoznati ciljeve kulture i obrazovanja. Tako ćemo zamrziti i našu nasljednu skučenost i zgrčenost te ćemo htjeti biti istinski slobodni, a to znači biti spreman za to da se postane neizmjenno cjelovit.¹⁶⁹

Obrazovanje onda možemo okarakterizirati kao put, kao uspon i kao čovjekovu najveću mogućnost da se »popne na planinu« koju spominje Zarathustra.¹⁷⁰ »Popeti se toliko visoko koliko se ikada neki mislilac popeo, do čistog alpskog i ledenog zraka, tamo gdje više nema

¹⁶² Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 42.

¹⁶³ Isto, str. 43.

¹⁶⁴ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 14.

¹⁶⁵ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 41,

¹⁶⁶ Friedrich Nietzsche, 2004. *O korisnosti i štetnosti historije za život*, str. 79

¹⁶⁷ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 289.

¹⁶⁸ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 10.

¹⁶⁹ Isto, str. 10.

¹⁷⁰ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, preveo: Mario Kopic, Večernji edicija, Zagreb, 2009. str. 19y.

zamagljivanja i prerašavanja i gdje se temeljno ustrojstvo stvari izražava grubo i kruto, ali s neminovnom razumljivošću.¹⁷¹ S ovim Nietzsche i odgovara na kritike koje se mogu uputiti na ovakav oblik obrazovanja: da se pojedinac može osjećati izgubljeno, nedostavno i ništavno pored takvih ideala i *velikih* ideja. Ali svaki pojedinac će s takvim idejama, upravo suprotno od zamjeraka, pripasti moćnoj zajednici u kojoj su svi stavili svoj cilj iznad sebe te tako potiču jedni druge da se ponovno rode kao filozofi, umjetnici i sveci.¹⁷² Koliko je važno postaviti cilj u obrazovanju prepoznala je i Nussbaum kada je sebi zadala zadatak da u knjizi *Ne profitu: Zašto demokracija treba humanistiku* pokuša odgovoriti na temeljno pitanje: čemu u obrazovanju trebamo težiti.¹⁷³ Obrazovanje ne smije biti neka specijalizacija čovjeka, dakle istinsko obrazovanje nije puka umješnost i vještina, ali nije ni samo znanje. Obrazovanje je »[...] bitno stanje, temeljna ugođenost i raspoloženost, stav i držanje cjelokupnog čovjekova egzistiranja [...]«.¹⁷⁴

4.3. Gimnazija i sveučilište

Svoju ideju obrazovanja, Nietzsche započinje na gimnazijskoj razini jer gimnaziju smatra najvažnijom u oblikovanju mladih osoba te stoga druge obrazovne ustanove moraju uskladiti svoja načela po uzoru na gimnaziju.¹⁷⁵

4.3.1. Od stega i autoriteta do čuvstva »gađenja«

U gimnaziji od početka učenici moraju shvatiti ozbiljnost savladavanja svog materinjeg jezika; stega i autoritet u ovom stadiju obrazovanja moraju biti najvažniji kako bi se primjereno moglo odvratiti mladež od trulog i kvarnog žurnalizma. Žurnalistika je upravo onaj horizont koji u sebi spaja dvije nesretne tendencije današnjeg obrazovanja; širenje i smanjivanje te stoga to rezultira s tim da se upravo o općim pitanjima ozbiljne naravi, o najvišim filozofijskim pitanjima pita žurnalistika.¹⁷⁶ Iz stega i usmjerenosti na materinji jezik proizlazi iskušavanje

¹⁷¹ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 19.

¹⁷² Isto, str. 20.

¹⁷³ Martha C. Nussbaum, 2012. *Ne profitu: Zašto demokracija treba humanistiku*, str. 28.

¹⁷⁴ Damir Barbarić, 2010. »Što je obrazovanje?«, Tekst izlaganja na simpoziju: Što je obrazovanje danas i komu je ono potrebno?, u: Iz radionice duha, Matica hrvatska Zagreb, 5-6. ožujka 2010. str. 13

¹⁷⁵ Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, str. 284.

¹⁷⁶ Isto, str. 272.

vlastitih sposobnosti u govorenju i pisanju, što rezultira osvještanjem kako je teška i strahovita zadaća obrazovnog čovjeka. Uloga učitelja ovdje bila bi da zabrani učenicima da se koriste rječnikom žurnalizma.¹⁷⁷ Kada učenici napokon dostatno savladaju svoj jezik, tada će se upustiti u pokušaje vlastitog pisanja pjesama i romana nalik onima kojima se divimo i koji su nam uzor. Tada će učenici shvatiti koliko je ta vještina teška i koliko je potrebno truda, talenta i muke kako bi se jedno *veliko* djelo moglo iznjedriti. Tada će učenici shvatiti koliko im je dugo trebalo kako bi stvorili samo dio onoga što su njihovi uzori uspjeli u cjelini, a kako su se oni sami toliko dugo mučili i hrvali za taj jedan dio dok su njihovi uzori i *velikani* s lakoćom djelovali i stvarali.¹⁷⁸ Nietzsche vjeruje kako će učenici nakon toga biti spremni na razvitanak čuvstva »gađenja« koje će biti usmjereno na površnu, svakodnevnu i kratkovidnu žurnalistiku. Nietzsche zagovara u gimnazijama pravo i strogo obrazovanje, koje treba usaditi posluš i navikavanje na uzore iz starine, no zapravo u stvarnosti ono doseže najviše do učenosti i barbarstva ukusa tj. do znanosti i žurnalistike. Samo navikavanjem je moguće pripremiti učenike za skok prema Antici, nemoguće je to sada izvesti jer su nažalost i učitelji zajedno s učenicima »služitelji dana«. No, kada bi se taj klasično-helenski duh u učenicima probudio tada bi se on odmah manifestirao kao neprestana borba protiv kulture današnjice, a to je ono što od nas želi Nietzsche kroz cijelu svoju filozofiju da budemo nesuvremeni. Dakle, Nietzsche traži od nas da preispitujemo našu kulturu, »istine« i već uvriježene fraze i parole, a to upravo sve kreće u gimnaziji: od stege s materinim jezikom, preko uzora i autoriteta do razvijanja čuvstva »gađenja« naspram trivijalnosti kako bi se pripremio skok prema Antici tj. *velikanima* i genijima. Sve dok ne bude pogled usmjeren prema grčkoj domovini iz koje su Schiller i Goethe krijepili svoju inspiraciju i ako ta ista domovina ne postane »hodočašće najboljih i najdarovitijih ljudi«, gimnazija će ostati na ovoj razini proizvodnje »novofabričkih radnika i romanopisaca«.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Isto, str. 273.

¹⁷⁸ Isto, str. 278.

¹⁷⁹ Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, str. 284

4.3.2. Učenost i obrazovanje

Ono što Nietzsche prepoznaje kao problem u gimnazijama: »zapuštanje jezičnog poučavanja, prodiranje učenjačkih historijskih pravaca namjesto praktičke stege i navikavanja, povezivanja izvjesnih, u gimnazijama iziskivanih vježbi sa sumnjivim duhom naše žurnalističke javnosti«. ¹⁸⁰ Dakle, možemo reći da se danas slavi učenost nauštrb obrazovanja. Čovjek doista puno toga mora učiti i puno toga znati kako bi opstao, ali to znanje koje pripada u svijetu nužde, gdje se odvija borba za egzistenciju s obrazovanjem nema apsolutno ništa. ¹⁸¹ »Svaki pak odgoj, koji na kraju svoga toka stavlja u izgled neku službu ili zaradu, nije nikakav odgoj za obrazovanje, kako ga mi razumijemo, nego je samo naputak, na kojem se putu u borbi za opstanak spašava i štiti svoj subjekt«. ¹⁸² Istinsko obrazovanje nema ništa sa skučenom, kratkovidnom i nuždom opterećenom svrhovitošću individuuma. Upravo je Nietzscheov pojam *amor fati* (ljubav spram usuda ¹⁸³) suprotstavljen učenjačkoj tendenciji. To je »dječja igra« koja se treba poticati u gimnazijama, ona dionizijska mudrost kojoj su i najljepši i najkompleksniji misaoni i drugi sustavi svijeta nasumce nabacano smeće. Dionizijska mudrost kao *amor fati* predstavlja otvorenost za igru svijeta, čovjek se mora shvatiti kao onaj koji je sposoban na odgovaranje vladajućoj cjelini i tako ga i obrazovati. Upravo ljudi koji su tjerani Dionizom mogu se u ovom svijetu kaosa sila održati tako što će biti s onu stranu svake svrhe, zakona vrijednosti i volje. ¹⁸⁴ Dionizijska mudrost je zapravo pokušaj uspostave ravnoteže između čulnog i nadčulnog, između apolonskog i dionizijskog. ¹⁸⁵ Odgajatelji moraju biti osloboditelji, no ne na onaj način akademske slobode i samostalnosti, ¹⁸⁶ nego istinski odgajatelji moraju pokazati svojim učenicima da je njihovo istinsko biće uvijek iznad njih, a ne duboko u nama. ¹⁸⁷ Takav odgoj i obrazovanje je:

»oslobađanje, uklanjanje svakog korova, otpada, gamadi što hoće napasti nježne klice biljaka, izlivanje svjetlosti i topline, ljupki rumor noćne kiše, ono je nasljedovanje i obožavanje prirode kad je nastrojena majčinski i prijateljski, ono je dovršenje prirode kad doskače njezinim svirepim i nemilosrdnim napadajima i preokreće ih u nešto dobro, kad

¹⁸⁰ Isto, str. 285.

¹⁸¹ Isto, str. 300.

¹⁸² Isto, str. 301.

¹⁸³ Damir Barbarić, 2014. *Veliki prsten bivanja : (Uvod u Nietzscheovu misao)*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2014, str. 73.

¹⁸⁴ Isto, str. 73.

¹⁸⁵ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 100.

¹⁸⁶ Takav krivi način oslobađanja objašnjen je u poglavlju *Sveučilište kao ustanova samostalnih i akademski slobodnih studenata*

¹⁸⁷ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 3.

koprenom prekriva očitovanja njezine maćehinske nastrojenosti i njezine žalosne nerazumnosti«. ¹⁸⁸

4.3.3. Gimnazija i nesuvremenost

U ustanovama obrazovanja slave se antički ideali i uzori, slavi se sloboda pojedinca, cilj je »uzgoj« *velikih* ljudi, no s druge strane imamo sve današnje ustanove koje su više ustanove životne nužde, govori Nietzsche. Sada se u ovakvom položaju pojedinac može osjećati preplavljeno, što on može napraviti po ovom pitanju? Nietzsche odgovara da svatko stoji na raskršću puteva, jedan put vodi tamo gdje mnogi putuju, gdje »će nas silne partije« voditi, gdje će biti puno naših istomišljenika, no postojat će dvije dužnosti: »boriti se u stroju, a druga: uništiti sve one koji se neće postaviti u stroj«. ¹⁸⁹ U takvom okružju govori Nietzsche, napraviti će masa sve kako bi prikazala da je jedan Goethe među njima bio sretan i kako je *velikan* kao Goethe među njima zapravo i moguć. No, znamo da nije tako jer smo upoznati sa svim patnjama i teškoćama kroz koje je prolazio Goethe zbog tog istog društva. S tim žele oni potvrditi da u svakom osamljivanju »uvijek počiva neka potajna krivica«, dakle oni se vode onom poznatom uzrečicom, »ako nisi s nama protiv nas si«. Oprostiti nekom njegovo osamostaljenje, nesretnost i samotnost u takvom društvu nije moguće. ¹⁹⁰

Dakle prvi put zapravo znači ići niz dlaku vladajućoj dogmi, dok drugi put nije tako jednostavan, puno je teži, puno je samotniji i mukotrpniji. Tada se na tom putu s nama postupa grubo, prosto i nedruželjubivo. Nietzsche hoće reći kao mnogo puta do sada da treba biti nesuvremen. Upravo bi gimnazija trebala biti obrazovna ustanova koja bi tim nesuvremenim ljudima, koji su upoznati s moralnim predrasudama, upoznati s obezvrijeđivanjem vrijednosti, s prekomjernom upotrebom historije, osigurati sigurno područje gdje će se sakriti od onih ljudi koji su pošli prvim putem slijepe vjere u neke »istine« servirane od strane države, znanosti i historije. ¹⁹¹ Biti nesuvremen u ovom kontekstu također znači suprotstaviti se onoj akademskoj slobodi i poslušnošću današnjice. ¹⁹² Na kraju kada u takvoj ustanovi nesuvremeni budu sigurni, tada će se vratiti svom jedinom zadatku, a to je pripremiti sve za rođenje genija i stvaranje

¹⁸⁸ Isto, str. 3

¹⁸⁹ Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, str. 311.

¹⁹⁰ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 7.

¹⁹¹ Friedrich Nietzsche, 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, str. 313.

¹⁹² Isto, str. 328.

njegovog djela. Danas biti nesuvremen značilo bi htjeti istinsko obrazovanje, nauštrb svega onog što bi se moglo označiti kao specijalna izobrazba i »kvazi-intelektualna zabava«. ¹⁹³ Obrazovanje kao poslušnost i navikavanje u smislu pripreme za nastanak genija. Upravo se na onom prvom putu sputavaju svi koji su nadareni kako bi se iskoristili za održavanje života. Tu Nietzsche pronalazi jedan od temeljnih motiva istinskog obrazovanja kako bi se čovjeka pripremilo za nešto više osim zadovoljavanja životnih nuždi. Kako bi pojedinac mogao doprinijeti obrazovanju i pripremi plodnog tla za nastanak genija, on mora usmjeriti svoj pogled prema filozofu-odgajatelju.

4.3.4. Sveučilište i sloboda

Iako Martha C. Nussbaum u svojoj knjizi *Ne profitu: Zašto demokracija treba humanistiku* ima potpuno drugačiji cilj obrazovanja za razliku od Nietzschea i dalje njezina analiza obrazovanja potpuno odgovara napomenama i upozorenjima koje je Nietzsche zapisao gotovo sto trideset godina prije Nussbaum. Nietzsche i Nussbaum, oboje govore o ljubavi spram svega što biva jedino tako čovjek može plesati i lagodno hoditi ovom zemljom iako je spoznao koliko je život težak i surov. Samo će tako čovjek kada bude upravljen na ono buduće biti moguće da pogleda i u nazad, ali ne na historijski način nego na način kakav ne dozvoljava nastanak duha osвете i *resantimana*. ¹⁹⁴ Kao što možemo i prepoznati iz naslova knjige, Nussbaum je prepoznala iste prijetnje obrazovanju i čitavom čovječanstvu kao i Nietzsche. Točnije Nussbaum je samo potvrdila svojim uviđajima da se nalazimo u krizi obrazovanja. Primijetila je kako se događaju korjenite promjene u podučavanju mladih, a da te promjene nisu dobro promišljene. Upozorava Nussbaum, kako će uskoro nacije diljem svijeta stvarati generacije korisnih strojeva. ¹⁹⁵ Humanistika i umjetnost su viđene kao »drangulije« koje sputavaju i koje se moraju odstraniti kako bi se mladi mogli usredotočiti jedino na obrazovanje koje ih usmjerava da budu što konkurentniji na globalnom tržištu. ¹⁹⁶ Nussbaum navodi konkretne primjere u kojima je prepoznala ovakve tendencije na sveučilištima, ali i općenito u obrazovnom sustavu, od kojih ću navesti samo jedan možda i najznačajniji primjer. Dakle, Nussbaum govori kako su se 2004. godine okupili znanstvenici iz mnogih država kako bi

¹⁹³ Davor Ljubomir, »Obrazovanje i sloboda«, str. 51.

¹⁹⁴ Damir Barbarić, 2014. *Veliki prsten bivanja : (Uvod u Nietzscheovu misao)*, str. 108.

¹⁹⁵ Martha C. Nussbaum, 2012. *Ne profitu: Zašto demokracija treba humanistiku*, str. 17.

¹⁹⁶ Isto, 18.

raspravili filozofiju odgoja i obrazovanja Rabindranatha Tagore – dobitnika Nobelove nagrade za književnost 1913. godine.¹⁹⁷ Tagore je predlagao veće usredotočenje na izlaganje učenika različitim svjetskim kulturama i iznad svega uključivanje glazbe, lijepih umjetnosti, kazališta i plesa u svaki dio obrazovnog kurikulumu. No, kako je Nietzsche i predvidio ovakvi zahtjevi su ubrzo odbačeni i prezreni, kako je već spomenuto duh i ideal stjecatelja; onog koji stječe najveću količinu novca jest zavladao svime, pa tako i obrazovanjem.¹⁹⁸ Nietzsche zahtjeva od odgoja i obrazovanja da napuste službu služavke svemu što nije život. Život i djelovanje kao odgovor na birokratizam, umrtvljenost i inertnost. Odgoj i obrazovanje kao priprema mladih slobodnih ljudi za djelovanje, za život.¹⁹⁹ Ali obrazovanje se ne smije shvatiti nipošto kao nešto što je lagodno i lako, upravo suprotno obrazovanje zahtjeva ogromne količine mukotrpnog rada, odricanja i višestrukog žrtvovanja. *Obraz* je riječ s kojom su naši stari prevoditelji pokušali prevesti grčke metafizičke pojmove slike i lika tj. oblika. Kad bi čovjek izgradio svoj vlastiti obraz putem obrazovanja nikako ne bi bilo slučajno, nego se on za taj svoj obraz mora mukom izboriti.²⁰⁰ Wilhelm von Humboldt u kojem je Nietzsche vidio jednog od svojih uzora i ideala, pokrenuo je inicijativu na temelju svojih dojmova o filozofijskim promišljanjima Schleiermachersa, Schellinga i Fichtea o slobodi te tako osnovao sveučilište koje će se upravo temeljiti na slobodi koja neće biti sluškinja nikakvoj praktičkoj, proizvodnoj, političkoj i religijskoj svrsi.²⁰¹ A samostalnost i sloboda na koju je mislio Humboldt nije ono izdvajanje iz zajednice nego Schellingovim rječnikom sposobnost da se: »uči kako bi se moglo stvarati«. Nakon usvojenog gradiva nakon stečenih znanja da se osamostalimo u »božanskoj sposobnosti proizvodnje« kojoj se istinski jest čovjek.²⁰² »Prije svega, Humboldtova zamisao sveučilišta kao mjesta obrazovanja u slobodi i samoći bila je snažna i djelotvorna reakcija na isključivo instrumentalno, utilitarno i pragmatičko shvaćanje znanja i znanosti koje je ovladalo Europom nastupom duha prosvjetiteljstva.«²⁰³ Nietzsche je također prepoznao ovakvo shvaćanje znanja i znanosti te i njegovu opasnost za obrazovanje, zato se je dao u obranu sveučilišta, kako ono ne bi više bilo »mjesto izobrazbe za tržište rada«.²⁰⁴ Točka u kojoj se Humboldtovo sveučilište razilazi s modernim sveučilištem je upravo u smislu tj. cilju. Liessmann upozorava kako je Humboldt svoje sveučilište utemeljio na čovjekovoj najiskrenijoj karakteristici da je on aktivno

¹⁹⁷ Isto, str. 19.

¹⁹⁸ Nevolja modernog svijeta i obrazovanja koja se manifestirala u obliku stjecatelja bogatstva objašnjena je u poglavlju *Znanost, država i historija*

¹⁹⁹ Danko Grlić, 1988. *Friedrich Nietzsche*, str. 86.

²⁰⁰ Damir Barbarić, 2010. »Što je obrazovanje?«, str. 14.

²⁰¹ Isto, str. 19.

²⁰² Isto, str. 22.

²⁰³ Isto, str. 23.

²⁰⁴ Isto, str. 27.

biće; čovjek mora zahvatiti što više svijeta i mora svom djelovanju i mišljenju dati nekakav predmet. No, takav čovjek neće ostati udaljen od prakse, neće s time udaljiti od svijeta, nego će upravo suprotno pokušati ovladati prirodom na onim krilima modernog znanstvenog otvaranja očiju. Tu moderno sveučilište staje i zamagljuje oči čovjeku, dok klasično obrazovanje i Humboldtovo sveučilište ovakvo znanje potaknuto filozofijskim čuđenjem ili znanstvenim metodama žrtvuje se kako bi se ljudski duh mogao bolje spoznati, a sam čovjek postao sve više slobodan (suprotno onom da se specijalizira sve više i da postane rob dana i rada).²⁰⁵

4.4. Filozof-odgajatelj

Filozof-odgajatelj u cilju ima čovjeka i sve njegove potencije i mogućnosti te da od njega napravi »živo pokretani sunčev i planetarni sustav«. To bi značilo da u učeniku prepozna ono u čemu je on vičan kako bi mogao ispravno usmjeriti prikladno svoju snagu i napor da od te vještine koja je njemu svojstvena dođe do zrelosti i plodnosti. Isto tako s druge strane ne smije zapostaviti ni ostale svoje vještine nego ih mora u harmoničnom odnosu njegovati i usavršavati. Dakle, filozof-odgajatelj bi morao prepoznati središnju snagu u čovjeku i njegove druge kvalitete te tako ga usmjeriti ka otkrivanju onog *velikog* pritom pazeći da jedna vještina ne sputava drugu u samom čovjeku.²⁰⁶ Kolika je značajnost filozofa-odgajatelja prepoznao je i Hegel kada je rekao da su upravo takvi učitelji čuvari blaga obrazovanja, spoznaja i istina na kojem su radila sva protekla razdoblja. Oni su svojevrsni čuvari obrazovne svjetlosti s kojom ne daju čovječanstvo da opet utone u »noć barbarstva«.²⁰⁷ Filozof-odgajatelj za Nietzschea bio je Schopenhauer. U Schopenhaueru je prepoznao kvalitete kao što je čestitost, vedrina i postojanost, a te kvalitete bi trebao imati svaki filozof-odgajatelj. »Čestit je jer govori i piše o sebi samom i za sebe sama, vedar jer je mišljenjem pobijedio ono najteže, a postojan jer takav mora biti«.²⁰⁸ No najvažnija karakteristika filozofa-odgajatelja je egzemplarnost. On mora moći dati primjer svojim mislima, knjigama, nazorima ali najvažnije svojim vlastitim životom, baš onako kako su to filozofi stare Grčke radili; »izražajem lica, držanjem, odjećom, jelom, ćudoređem, više nego govorom, ili čak pisanjem«. Mnoge ove karakteristike prepoznajemo ne

²⁰⁵ Konrad Paul Liessmann, »Posljednja zadaća našeg opstanka. O obrazovanju i njegovu deformiranju u doba znanja«, str. 108.

²⁰⁶ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 4.

²⁰⁷ Damir Barbarić, 2010. »Što je obrazovanje?«, str. 15.

²⁰⁸ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 6.

samo kod Schopenhauera nego i kod drugih Nietzscheovih uzora kao na primjer Goethea.²⁰⁹ Eckermann opisuje kako je Goethe također u svakom pogledu života od držanja do govora bio egzemplaran.²¹⁰ Ako ćemo pratiti onaj prvi put (put učenjaka),²¹¹ tada nam kao primjer može poslužiti Kant jer svojim karakteristikama je pridonio putu sveučilišnog profesora i profesorske filozofije. Nije protuslovio tendenciji sveučilišta, pokoravao se vladama, podnosio je usprkos svemu život među svojim kolegama i studentima. Dok na drugom putu onog filozofa-odgajatelja imamo Schopenhauera koji se nije »ustručavao pred učenim kastama, odvaja se, teži neovisnosti od države i društva.«²¹² Nietzsche za vrijeme nastanka *Schopenhauer kao odgajatelj* još uvijek nije raskinuo s Wagnerom te je za njega Wagner još uvijek onaj koji bi mogao svojom glazbom donijeti tako željno prevrednovanje vrijednosti.²¹³ No, kasnije je odustao od Wagnera jer je primijetio da je ovaj popustio pod pritiskom kojeg osjeća svaki filozof-odgajatelj.²¹⁴ Nietzsche nakon posjeta Wagnera u Bayreuthu imao je samo riječi očajanja za takav projekt: »[...] nehotična komika inscenacije, kloparanje mitske mašinerije, dobro raspoloženo i zasićeno društvo, okupljeno oko umjetničkog događaja, kojemu uopće ne treba spasenje, metež prilikom jurnjave u restorane nakon izvedbi [...]«.²¹⁵

Opasnost koja prijete filozofu-odgajatelju je osamljenost. Upozorava Nietzsche da gdje god su bila moćna društva, vlade, religije i javna mnijenja uvijek su mrzila osamljenost filozofa. Filozofija jest kao oaza, čovjeku pruža utočište kako nijedna »tiranija« prethodno navedena ne bi mogla narušiti čovjekovu dušu i »labirint srca«. Takvi osamljenici čvrsto odlučuju da će biti istiniti i čestiti zato oni i jesu nesuvremeni, oni su trn u oku svakog mnijenja kojim vlada masa i prosječnost. Tu upravo leži ta opasnost da napokon kad njihove istine ugledaju svjetlo dana mogu postati »eksplozijom« koje će potencijalno prevrednovati vrijednosti ili će filozofi zbog sebe samih propasti.²¹⁶ A prostor i prijateljsko okružje²¹⁷ je potrebno kako se ne bi dopustilo da oni propadnu. Hegel također prepoznaje da je obrazovanje mukotrpan put u kojem se čovjek upoznaje sa zbiljom svijeta, »otuđenje« duha se dešava kada je pojedinac prisiljen odmaknuti se od spokojne i bezbrižne djetinje igre. Opisuje obrazovanje kao put gdje težimo ka onom dalekom i otuđujemo se od naših najprirodnijih temelja, no tek tada kada dosegneмо to daleko

²⁰⁹ Babette Babich, »Nietzsche (as) educator«, u: *Educational philosophy and theory*, 2019, VOL. 51, NO. 9, str. 871–885 dostupno na: , str. 881.

²¹⁰ Johann Peter Eckermann, 2006. *Razgovori s Goetheom posljednjih godina njegova života*, str. 45.

²¹¹ Opisano je u poglavlju *Gimnazija i nesuvremenost*

²¹² Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 7.

²¹³ Rüdiger Safranski. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, str. 92.

²¹⁴ Vanja Sutlić, 2022. *Predavanja o Nietzscheu*, Matica hrvatska, Zagreb, 2022, str. 15.

²¹⁵ Isto, str. 91.

²¹⁶ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 8.

²¹⁷ Pod takvim okružjem se misli Nietzscheova ideja gimnazije

moramo imati snage vratiti se, to slikovito prikazano zapravo ono što je i Nietzsche rekao oprostaj i otuđenje od sama sebe i od neposrednosti u kojoj se prirodno nalazimo i tim skokom dolazimo u nepoznato i tuđe, s tim u cilju da dobivamo novu okolinu.²¹⁸ Nadalje, filozof-odgajatelj mora moći doživjeti misli u svom »najsvetijem unutarnjem kutku«, kako je i Heinrich von Kleist doživio Kanta.²¹⁹ Tijekom tok doživljaja prijeti mu opasnost da se on ispred te istine potpuno »smrvi« i propadne. No, on mora ostati dosljedan ne dopustiti da ga »skeptička negodovanja« i »kritička odricanja« oslabe te mora takav dopustiti da ga misli i istine tragički pogode u takvom smislu da će mu biti kao niti vodilje prema prebrođivanju samoga sebe. Nietzsche primjećuje kako svaki čovjek ispituje svoje ograničenosti i u njima nalazi čežnju i melankoliju jer htio bi iz svoje čudorednog htijenja postati svetac ili iz intelektualne čežnje postati genij i takvu čežnju treba njegovati. Filozof-odgajatelj mora takve čežnje braniti od toga da se one ne zatruju s velikim dogmama današnjice; jednakost i svjetski proces napretka te kako bi one u konačnici mogle biti usmjerene na preporod pojedinca.²²⁰ Nietzsche je fasciniran pojmom preporoda, zato i uzima za svoje uzore Goethea, Schillera, Burckhardta i Humboldta jer su oni pravi primjeri preporoda koji je moguć unutar pojedinca, stremljenje ka onim najvišim ciljevima. Kako možemo započeti taj put? Upravo s ovakvim pitanjima: »Potvrđuješ li ti u najvećoj dubini svojeg srca ovaj opstanak? Je li ti on dovoljan? Želiš li biti njegov zagovaratelj, njegov iskupitelj? Jer samo jedno jedino istinsko 'da' iz tvojih usta tek — i tako teško optuženi život bit će slobodan.«²²¹

Filozofi moraju preuzeti odgovornost i postati zakonodavci mjere, vrijednosti i težine stvari.²²² Nietzsche kao zadaću nama svima prepušta prevrednovanje vrijednosti, sad je vrijeme da se koristim njegovim spoznajama, ali da sada napokon sami, samostalno »stvorimo svoj put.«²²³ Zato Nietzsche toliko i naglašava čovjekovu stvaralačku sposobnost koja biva sve više i više zatumljena. Čovjek u svom realnom životu jest tvorac svih velikih istina, ideje boga, ideala uzvišenih stvari, morala, tradicije, a na to nam je htio Nietzsche skrenuti pozornost. Tek kada smo svjesni svoje stvaralačke sposobnosti, možemo shvatiti da čovjek nije oživotvorenje nekih moralnih principa i kodeksa, »moral je proizvod čovjeka.«²²⁴ Filozof mora moći pokazati na ono što je veliko.²²⁵ Napokon filozof mora prestati biti mudar tj. pametan jer danas se pod

²¹⁸ Damir Barbarić, 2010. »Što je obrazovanje?«, str. 16.

²¹⁹ Friedrich Nietzsche, 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 9

²²⁰ Isto, str. 10

²²¹ Isto, str. 9

²²² Isto, str. 11

²²³ Damir Barbarić, 2014. *Veliki prsten bivanja : (Uvod u Nietzscheovu misao)*, str. 41.

²²⁴ Danko Grlić, 1988. *Friedrich Nietzsche* (Odabrana djela u četiri knjige, #2), str. 73

²²⁵ Friedrich Nietzsche, 2001. *Filozofija u tragičkom dobu Grka*, str. 23.

tim podrazumijeva da se on drži podalje od odluka i ozbiljnih pitanja.²²⁶ Mora se prestati zamjenjivati filozofe sa znanstvenim radnicima jer oni to nisu, premda su filozofi u jednoj svojoj fazi bili nekoć znanstvenici, bili su i skeptici i kritičari i učenjaci. No, sada kada su prošli kroz sve »krugove«, na njima se ne zadržavaju nego sva svoja iskustva žrtvuju radi svoje najvažnije zadaće, a ta zadaća je stvaranje vrijednosti. Nietzsche naglašava kako najviše stanje do kojeg neki filozof može doprijeti jest da se dionizijski odnosi prema životu, živeći tako po modusu *amor fati*, što znači da će biti svjestan svoje nevolje i nevolje čovječanstva u ovome životu, da će pogledati nevolju i ogoljeni život ravno u oči te će tako ostati postojan i nepokolebljiv kako bi mogao ostati putokaz prema onom uzvišenom, neizmjernom, velikom i nadčovjeku.²²⁷ Filozofi su oni koji trebaju reći: »tako treba biti!«. ²²⁸ Najveći neprijatelj filozofa jest ideal sadašnjice.²²⁹ Filozof-odgajatelj mora moći probuditi čovjeka iz njegove specijalnosti i skučenosti te mu pokazati na njegovu uzvišenu mnogostrukost, na njegov potencijal za ono veliko²³⁰: »Najveći treba biti onaj tko može biti najusamljeniji, najsakriveniji, najudaljeniji, čovjek s onu stranu dobra i zla, gospodar svojih vrlina, prebogat voljom. Upravo to treba zvati veličinom: moći biti jednako tako mnogostrukim kao i cijelim, jednako tako prostranim kao i punim«. ²³¹ Filozofija je zakonodavstvo veličine, usmjeriti i uzdići čovjeka.²³² Novim filozofima kao zadatak ostaje raskrinkati dosadašnje istine kao laži i pratiti novu istinu, a to je uzdizanje čovjeka.

²²⁶ Friedrich Nietzsche, 2002. *S onu stranu dobra i zla*, str. 141.

²²⁷ Danko Grlić, 1988. *Friedrich Nietzsche*, str. 85

²²⁸ Friedrich Nietzsche, 2002. *S onu stranu dobra i zla*, str. 154.

²²⁹ Isto. str. 155.

²³⁰ Friedrich Nietzsche, 2001. *Filozofija u tragičkom dobu Grka*, str. 23.

²³¹ Friedrich Nietzsche, 2002. *S onu stranu dobra i zla*, str. 157.

²³² Friedrich Nietzsche, 1999. *O istini i laži u izvanmoralnom smislu*, str. 33.

5. Zaključak

Friedrich Nietzsche je svojim djelima ostavio neizbrisiv trag u filozofiji. Njegove misli i ideje aktualne su i danas u mnogim raspravama i kritikama. Nietzscheova ideja obrazovanja je jedna od njih, upravo zbog toga što je nesuvremena kao i cijeli njegov život i opus. Nietzsche je svoj život podredio istinskom življenju filozofije, kako i Rüdiger Safranski primjećuje Nietzsche nikada nije prestao biti laboratorij misli i interpretator samoga sebe i svijeta. Friedrich Nietzsche bio je pod snažnim dojmom onih ljudi za koje je on smatrao da su *veliki*. Goethe i Schiller neizostavni su »sugovornici« Nietzschea u gotovo svim njegovim djelima. Gledajući ideale Weimarskog klasicizma, proučavanje starih Grka kod Burckhardta (ali i analize svjetske povijesti), strastvenu opijenost s virtuožnošću umjetnika poput Hölderlina, Wagnera i drugih, oduševljenje Schopenhauerovom filozofijom dobit ćemo čisti prikaz okruženja u kojoj je Nietzsche formirao svoje misli. Nietzsche je pokazao i prozvao naše današnje »klasično obrazovanje« od kojeg je samo još naziv »klasično« ostalo stajati jer su namjernim zatupljivanjem čovjeka (jer se jedino tako mogao spasiti od nevolja modernog doba i obrazovanja), starogrčki ideali iz kojih su svoju inspiraciju dobivali velikani poput Goethea i Schillera prepušteni zaboravu ili historiji koja s njima ne zna ništa drugo nego da ih uredi i priredi kao ukrase. Prvi dio Nietzscheovog zahtjeva glasi da spoznamo u kakvoj se nevolji nalazimo. Nalazimo se u dobu koje više od svega prezire onog koji je neobičan, koji se ističe i koji ima uzvišene ciljeve. Znanost je s pozornice otjerala religiju i sada se ljudi klanjaju znanosti kako su se prije klanjali crkvi, ne imajući u vidu da neobuzdano divljenje znanosti smjera ka nihilizmu sa svojom novom vjerom u napredak. Interes pojedinca poistovjetio se s interesom države, pojedinac od svog najnižeg obrazovanja do najvišeg priprema se kako bi u što bezbolnijoj i što mirnijoj službi doprinio rastu države. Prekomjerna upotreba historije dovela je čovjeka do položaja promatrača koji skakuće od spoznaje do spoznaje nijemo prihvaćajući svaku novinu i slažući se bezuvjetno sa svim novim sadržajem. Drugi dio Nietzscheovog zahtjeva glasi da preispitamo uzroke nevolja u kojima smo se našli. Počinjući još od Sokrata, dekadencija čovječanstva prodrla je u svaki pogled života. Sokrat je dopustivši *logosu* da pobjedi nad *pathosom*, otvorio vrata dijalektici i tako istjerao tragediju. Pobjeda logičkog nad osjećajnim odjeknula je svim ideologijama poslije, a ponajviše u slijepoj optimističkoj i pozitivističkoj vjeri u znanost kao ključu čovjekovog smisla. Pobjeda Judeje nad Rimom za Nietzschea je glavna stavka u obezvrijeđivanju vrijednosti gdje je otmjen čovjek protjeran od strane čovjeka *resantimana* koji je dugo nakupljao svoju zavist i mržnju te ju tako napokon

manifestirao kao obrat dobra i zla. Od tada je otmjen čovjek zao, a čovjek robovskog morala dobar. Sve ovo imalo je kobne posljedice na obrazovanje čovjeka. Obrazovanje koje je prisiljeno biti u nečijoj službi, najčešće državi jer sada je i država u službi onih koji stječu. Stjecatelj novca u moderno doba postao je najugledniji i najplemenitiji čovjek, no kakve on vrijednosti sa sobom donosi? U gimnazijama i sveučilištima, učenike i studente se priprema za samostalnost i akademsku slobodu. Takva samostalnost i sloboda prikazuje se samo kao studentova odluka da može slušati što god hoće i kad god hoće, no najveća nevolja je ta što je on ostavljen bez pravog vođenja i autoriteta u godinama kada je to najpotrebnije. Student današnjice nije ni mogao doći u kontakt s istinskom filozofijom kad je ona na sveučilištima zamijenjena filologijom, najvažnije ustvrditi tko je što rekao i kad je rekao te sa skeptičke udaljenosti odlučivati o vrijednosti onoga što je rečeno. Također, student je i bez ikakvog odnosa s umjetnošću na sveučilištu te tako bez filozofije i umjetnosti gubi bilo kakav odnos sa starinom, s uzorima iz antike. Tako izgubljen i ostavljen od svijeta u svojoj samostalnosti bježi u najprostiju korisnost kako bi se sakrio. Današnji učenici i studenti nisu krivi za svoj položaj oni su nevini što su se našli u obrazovanju koje je pod vlašću tendencija kojima odgovara da se što prije pripremi ljude za pristupanje tržištu rada. Treći dio Nietzscheovog zahtjeva jest da kada budemo svjesni svoje nevolje i njezinih uzroka, da se ne damo pokolebati nego pogled usmjerimo prema onom uzvišenom i organiziramo naše obrazovanje (po uzoru na ideale iz antike) koje će stvoriti pozitivno okružje za stvaranje genija. Za Nietzschea cilj obrazovanja je genij, samo genij može opravdati sve naše napore i živote do sada. Stvaranje okružja u kojem je genij moguć mora započeti filozofima-odgajateljima. Filozofi moraju preuzeti odgovornost i postati zakonodavci, nalogodavci, slobodoumnici i vođe. Moraju pokazati svima ostalima što je ono *veliko*, čemu moramo svi stremiti. Inspiraciju za veliko, Nietzsche je već pokazao svojim uzorima: Tales, Anaksimandar, Heraklit, Parmenid, Anaksagora, Empedoklo, Demokrit, Goethe, Schiller, Mozart, Beethoven, Lessing, Winckelmann, Burckhardt, Montaigne, Napoleon i drugi. No, Nietzsche je i svojim životom dao primjer svima nama, ostao je do kraja života nesuvremen i time očuvao sebe, svoju originalnost i genijalnost.

6. Literatura

- Babich, Babette, 2019. »Nietzsche (as) educator«, u: *Educational philosophy and theory*, 2019, VOL. 51, NO. 9, str. 871–885. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/00131857.2018.1544455>;
- Barbarić, Damir. 2010. »Što je obrazovanje?«, Tekst izlaganja na simpoziju: *Što je obrazovanje danas i komu je ono potrebno?*, u: *Iz radionice duha*, Matica hrvatska Zagreb, 5-6. ožujka 2010;
- Barbarić, Damir. 2014. *Veliki prsten bivanja : (Uvod u Nietzscheovu misao)*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2014;
- Boršić, Luka. »Helene Druskowitz i Friedrich Nietzsche«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 44 (2018), br. 2., str. 395-426, Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/323158>.
- Burckhardt, Jacob. 1997. *Kultura renesanse u Italiji*, s njemačkog preveo: Milan Prelog, Izdavačko poduzeće „PROSVJETA“, Zagreb, 1997;
- Burckhardt, Jacob. 1999. *Razmišljanja o svjetskoj povijesti*, s njemačkog preveo: Vladimir Desnica, Izdavačko poduzeće „PROSVJETA“, Zagreb, 1999;
- Deleuze, Gilles. 1983. *Nietzsche and Philosophy*, »Translated by Hugh Tomlinson«, Continuum, London, 1983. Dostupno na: <https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/nietzsche-and-philosophy.pdf>;
- Eckermann, Johann Peter. 2006. *Razgovori s Goetheom posljednjih godina njegova života*, s njemačkog prevela: Daniela Tkalec, Scarabeus naklada, Zagreb, (Biblioteka Imago) 2006;
- Gane, Laurence. 2001. *Nietzsche za početnike / Laurence Gane i Kitty Chan*; prevela s engleskog Jadranka Pintarić, Zagreb: Jesenski i Turk, 2001;
- Goethe. Johann Wolfgang von. 1999. *Bajka o zelenoj zmiji i lijepoj Ljiljani*, s njemačkog prevela: Daniela Tkalec, Naklada: Moderna vremena, Zagreb, (Biblioteka Jednorog) 1999;
- Grlić, Danko. 1988. *Friedrich Nietzsche (Odabrana djela u četiri knjige, #2)*, NAPRIJED (Zagreb), NOLIT (Beograd), ZRINSKI TIZ, Čakovec, 1988;

Jelkić, Vladimir. 2000. *Nietzsche: Povratak vlastitosti*; Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, (Biblioteka Filozofska istraživanja), 2000;

Liessmann, Konrad Paul, »Posljednja zadaća našeg opstanka. O obrazovanju i njegovu deformiranju u doba znanja«, u *Čemu obrazovanje: razmatranje o budućnosti sveučilišta*, priredio: Damir Barbarić, Matica Hrvatska, 2011;

Ljubomir, Davor. »Obrazovanje i sloboda«, u: *Čemu obrazovanje: razmatranje o budućnosti sveučilišta*, priredio: Damir Barbarić, Matica Hrvatska, 2011;

Mikecin, Igor. »Filozofija, znanost i obrazovanje«, u *Čemu obrazovanje: razmatranje o budućnosti sveučilišta*, priredio: Damir Barbarić, Matica Hrvatska, 2011;

Nietzsche, Friedrich. 1989. *Zora: misli o moralnim predrasudama*, s njemačkog preveo Božidar Zec, Moderna; Beograd, (Biblioteka „Moderna“), 1989;

Nietzsche, Friedrich. 1991. »O budućnosti naših obrazovnih ustanova«, u: *Ideja univerziteta / I. Kant, F.W. J. Schelling, F. Nietzsche*; izabrao, preveo i predgovor napisao Branko Despot. – Zagreb; Globus, 1991. (Biblioteka Episteme);

Nietzsche, Friedrich. 1999. *O istini i laži u izvanmoralnom smislu*, preveo i priredio: Damir Barbarić, Matica hrvatska, Zagreb, 1999;

Nietzsche, Friedrich. 2001. *Filozofija u tragičkom dobu Grka*; prijevod: Petar Milat; Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, (Biblioteka Znanost u džepu) 2001;

Nietzsche, Friedrich. 2002. *S onu stranu dobra i zla: Predigra filozofiji budućnosti*, prevela: Dubravka Kozina; redaktura prijevoda i pogovor Damir Barbarić, AGM, Zagreb, (Biblioteka Meta) 2002;

Nietzsche, Friedrich. 2004. *O korisnosti i štetnosti historije za život*, priredio i preveo: Damir Barbarić, Matica hrvatska, Zagreb, 2004;

Nietzsche, Friedrich. 2004. *Uz genealogiju morala*, prijevod: Mario Kopic, redaktura prijevoda i pogovor: Damir Barbarić, AGM, Zagreb, 2004 (Biblioteka Meta);

Nietzsche, Friedrich. 2021. *Schopenhauer kao odgajatelj*, dostupno na: <https://sofiografskaskola.com/wp-content/uploads/2021/03/Фридрих-Ниче-Шопенхауер-као-одгајатељ.pdf>;

Nietzsche, Friedrich. *Rođenje tragedije*, Zagreb: Matica hrvatska, 1997;

Nietzsche, Friedrich. *Tako je govorio Zaratustra*, preveo: Mario Kopic, Večernji edicija, Zagreb, 2009;

Nussbaum, Martha C. 2012. *Ne profitu: Zašto demokracija treba humanistiku*, AGM, Zagreb (Biblioteka META), 2012;

Safranski, Rüdiger. 2021. *Nietzsche - biografija njegove misli*, Sandorf, Zagreb (Biblioteka Predikat), 2021;

Sutlić, Vanja. 2022. *Predavanja o Nietzscheu*, Matica hrvatska, Zagreb, 2022;

Žunec, Ozren. »Sveučilište i cjelina događanja«, u *Čemu obrazovanje: razmatranje o budućnosti sveučilišta*, priredio: Damir Barbarić, Matica Hrvatska, 2011.